nummer 37
maart 2013

NIEUWS

Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Harrij Ruijs
'Naast verrassingen en tal van groot- en kleinschalige activiteiten, zijn er genoeg nieuwe impulsen om de geschiedenis van het kamp en de lessen voor nu beter te vertellen'.

Anja van der Starre, Jan en Johan Beijering
'Het spoor volgen van onze vaders in Walbeck is een blijvende, dankbare herinnering geworden'.

Sanne Aarsen
'Vondsten, hoe onbeduidend ook, kunnen een bijzonder verhaal vertellen'.

Colofon

NIEUWS is een uitgave van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Het bulletin verschijnt twee keer per jaar. De oplage van dit nummer is 3.300 exemplaren. Een digitale versie van het bulletin wordt gepubliceerd op de website www.kampamersfoort.nl.
Het informatiebulletin is gratis en wordt verzonden aan donateurs van de Stichting.

St. Nationaal Monument Kamp Amersfoort
Opgericht 28 maart 2000.
Register Kamer van Koophandel
Gooi- en Eemland: 32079321.
Bankrekening: 96 95 81 599,
ANBI erkend (8163.52.276)

Bezoek- en correspondentieadres:
Loes van Overeemlaan 19, 3832 RZ Leusden.
Telefoon.: 033-461 31 29
Website: www.kampamersfoort.nl
E-mailadres: info@kampamersfoort.nl

Redactie:
Aan deze uitgave hebben bijgedragen:
Johan de Kruijff, Abraham de Zwart,
Diete Oudesluijs, Remco Reiding, Jos Pothof,
Sietse P. Geertsema, Anja van der Starre,
Karel Kreuning, Dick Haver Droeze, Pim Reijntjes,
Harry Ruijs, Sanne Aarsen, Carla Huisman.
Eindredactie: Gert Stein.

Voorzijde: Frans van den Berg, 4 mei 2012 vlak voor aanvang van de Stille Tocht.
Achterzijde: Vondsten bij graafwerkzaamheden op het terrein van voormalig Kamp Amersfoort.
Foto's en afbeeldingen in dit nummer zijn afkomstig van: Diete Oudesluijs, Remco Reiding, Sietse P. Geertsema, Anja van der Starre, Archief Eemland, W.J. Kortes, Silvia Pilger, Fort De Bilt, Bundesarchiv, Aphons Siebelt, Pim Reijntjes, Gert Stein.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van foto's te achterhalen. Als u meent rechten te ontlenen aan het gebruikte materiaal voor dit bulletin zonder dat daarvoor autorisatie is verleend, of u heeft opmerkingen over, of bezwaren tegen het gebruik van bepaalde teksten, namen, foto's, tekeningen of beeldmerken, wilt u dan contact opnemen met de redactie.

© Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt zonder voorafgaande toestemming van de redactie.
Productie: Advies in Communicatie, Warnsveld.
www.a-ic.nl

ISSN 2212-8093

Openingstijden gedenkplaats

Periode maart t/m oktober:
Dinsdag t/m vrijdag 09.00 - 17.00 uur
Zon- en feestdagen 13.00 - 17.00 uur
(30 april gesloten)
Periode november t/m februari:
Dinsdag t/m vrijdag 10.00 - 16.00 uur
Zon- en feestdagen 13.00 - 17.00 uur
(25 en 26 december, 1 januari en 30 april gesloten)

Bij bijzondere gelegenheden kan de gedenkplaats gesloten zijn. U wordt geadviseerd onze website (www.kampamersfoort.nl) te raadplegen voor actuele openingstijden.

Inhoudsopgave

Introductie
- Nieuwe impulsen 3

Terugblik
- Uitreiking nalatenschappen 5
- Tijdlijn en kunstwerk 6
- Informatiebord MLL-Front 8
- Succes van tastbaarheid 11
- Spoor vaders volgen: ontroerend en bindend 21
- Na de Oorlog 23
- Een paar spelden in een onbekende hooiberg 27

Ter info
- Kring van beschermers 4
- Executie 16 oktober 1942 7
- De herplaatsing van het muurreliëf van Lex Horn 9
- 2e Druk Westerborkpad 13
- Toegepaste kunst & architectuur 14
- Neuengamme 19
- Herdenking 19 april 2013 29
- Project 'Historische verhalen' 30
- 't Ronde herdenkt op 25 april 30
- Zaterdag 4 mei 2013 31
- Nationale Herdenking 31
- Nationale viering van de bevrijding 32
- 9 mei - Overwinningsdag 32
- Een mens is pas vergeten, wanneer zijn naam is vergeten! 36
- Schuilplaatsverlenersroute of onderduikerspad 38
- Oorlogsmonumenten dichtbij, herinneren voor de toekomst 40

Schenkingen / Bruikleen
- Bijzondere laarzen 7
- Prikkeldraad 41
- Amersfoortse foto's 42

Boeken / Films
- Nummers die een ziel hebben 4
- Zeg maar mamma 28

Algemeen
- Een aparte categorie gevangenen: de onderduikers 33
- Onderzoek Wachtbataljon 3 43

In Memoriam
- In memoriam 35

Bij dit blad treft u een acceptgiro aan met het verzoek om Kamp Amersfoort met een donatie te steunen. Eenmaal per jaar vragen we u om een bijdrage en dat is niet uit luxe. Kamp Amersfoort heeft uw donatie hard nodig.

Zonder deze zeer gewaardeerde steun kunnen we geen nieuwe projecten starten of dit mooie blad uitgeven. Komt u vooral eens kijken wat we met uw bijdrage hebben bereikt. U bent hartelijk welkom. En uw bijdrage dus ook!

Nieuwe impulsen

(Door Harry Ruijs)

Herdenken en herinneren zijn geen werkwoorden die dynamiek oproepen of geassocieerd worden met verrassing of verbazing. Toch gaat er in Kamp Amersfoort geen week voorbij zonder een verrassend voorval, iets dat we niet zagen aankomen en dat vaak een nieuw inzicht geeft in de geschiedenis van dit kamp in de Tweede Wereldoorlog.

Zo kwam er eind januari een bezoeker met foto's die waren gemaakt tijdens de bergingswerkzaamheden direct na de bevrijding. De serie foto's kwam uit een collectie van de begrafenisondernemer die bij de opgravingen aanwezig was geweest. Zijn zoon overhandigde ons de foto's en wees ook zijn vader aan. We waren erg blij met deze aanvullende informatie, maar het verrassende was dat bij de collectie foto's en documenten tevens de laarzen van kampcommandant Berg werden overgedragen. Verrassing en ongeloof; waren deze laarzen echt van Berg geweest? Bij bestudering van de foto's van de opgravingen stond Berg in uniform met dezelfde laarzen aan, die nu op ons bureau stonden. Volgens de schenker had zijn vader de laarzen niet als souvenir willen hebben, maar waren de laarzen nodig voor eigen gebruik.

Een andere verrassing volgde een week later toen we bij archiefonderzoek een brief ontdekten die door een gevangene op het officiële briefpapier van Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort aan zijn vrouw was geschreven. Gevangenen mochten eenmaal per maand een (gecensureerde) brief versturen. We hebben in onze collectie een aantal van deze brieven. Het verrassende van deze brief was dat hij gedateerd was op 7 augustus 1941. Volgens onze bronnen is het eerste transport gevangenen pas op 18 augustus in Kamp Amersfoort aangekomen. Deze brief voorzien van een paraaf van de censor suggereerde dat er al eerder gevangenen waren. Die suggestie zorgde enkele dagen voor grote verwarring. Wanneer werd het P.D.A. nu echt in gebruik genomen? Pas nadat we nog enkele brieven van deze gevangene hadden opgespoord, bleek dat de man zich in de maand vergist moet hebben en dat de bewuste brief niet op 7 augustus, maar op 7 september 1941 was geschreven. Ook de gebeurtenissen die in latere brieven werden genoemd, wezen in de richting van een foutieve datum. Opluchting alom: onze data klopten!

Dit voorjaar worden er nieuwe boeken gepresenteerd in onze ontvangstruimte; onder meer het boek van Mom Wellenstein met de mooie titel 'Nummers die een ziel hebben' en het boek 'Zeg maar mamma' van Fred van Zuiden. Naast deze boekpresentaties wordt met Zincafé uit Leusden een discussieavond georganiseerd rond het boek 'De donkere kamer van Damocles'. Bij de Boekenweek, die dit jaar het thema 'Gouden Tijden, Zwarte Bladzijden' heeft, haken we aan met een bekend schrijver. Wie dat wordt houden we nog even onder de pet.

Er is niet alleen literair nieuws. Er zijn ook ontwikkelingen in de samenwerking met andere instellingen. Samen met Fort De Bilt wordt een programma georganiseerd waarbij deelnemers per bus een bezoek brengen aan de gedenkplaatsen bij Kamp Amersfoort en het fort. In april hebben we de première van een toneelstuk over de opstand in Sobibor en diezelfde maand wordt ook een muziekvoorstelling gegeven.

Naast verrassingen en tal van groot- en kleinschalige activiteiten, zijn er genoeg nieuwe impulsen om de geschiedenis van het kamp en de lessen voor nu beter te vertellen. In dit voorwoord en verderop in deze editie vindt u enkele impressies van activiteiten uit de afgelopen periode maar u kunt ook kennis nemen van nieuwe zaken die we oppakken. Voor een volledig en actueel overzicht kunt u onze website bezoeken.

Ook onze organisatie past zich aan. Er is een aparte stichting Kring van Beschermers opgericht, waarmee we het draagvlak van Kamp Amersfoort kunnen versterken en de steun van Overheid en bedrijfsleven structureel willen versterken. Halverwege dit jaar zit de reguliere bestuurstermijn van de voorzitter van ons bestuur Martin van Hoogevest erop en zal hij worden opgevolgd door Ad van Baal. Als nieuw bestuurslid verwelkomen we dan Edmond Wellenstein.

Rest mij u uit te nodigen voor onze jaarlijkse herdenking op 19 april. We kunnen u meedelen dat we oud-gevangene Herman Otten en Job Cohen bereid hebben gevonden het woord tot u te richten. Ik kijk er naar uit u te mogen begroeten.

Kring van beschermers

(Door Gert Stein)

In december 2012 werd bij Veldhuizen Beens Van de Castel notarissen een nieuwe stichting voor Kamp Amersfoort opgericht. De nieuwe stichting met de naam 'Stichting Kring van Beschermers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort' werd opgericht om de huidige stichting te ondersteunen.

De doelstellingen van de nieuwe stichting zijn onder andere: het kweken van een maatschappelijk platform ter ondersteuning van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, het met raad en daad bijstaan van het bestuur van Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het werven van gelden ter ondersteuning van projecten.

De oprichtingsacte werd op 10 december 2012 ondertekend door secretaris/penningmeester J.W.M. Pothof en voorzitter T.E.J. Joosten, in het bijzijn van notaris mr. Gerrit Herman Beens.

Nummers die een ziel hebben

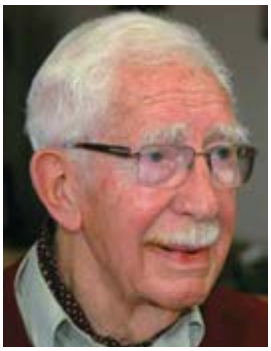

Persoonlijke ervaringen in Kamp Amersfoort, een concentratiekamp in Nederland.

Mom Wellenstein (1919) zat in het Delfts studentenverzet toen hij werd opgepakt en gevangen werd gezet in het Scheveningse Oranjehotel. In maart 1942 werd hij overgebracht naar Kamp Amersfoort. Na zijn vrijlating, een half jaar later, zette hij zijn verzetswerk voort in Amsterdam maar ook begon hij alles wat hij had meegemaakt op te schrijven. Tijdens de oorlog nog voltooide hij zijn manuscript dat in de illegaliteit ging circuleren. Een exemplaar ervan is recentelijk teruggevonden.

Het manuscript is gevonden door Maurits Nibbering, voormalig directeur van Kamp Amersfoort, en werd door hem geredigeerd, samen met Edmond Wellenstein en Karel Kreuning. 'Wellenstein heeft oog voor detail, waardoor het dagelijkse kampleven pijnlijk duidelijk voorstelbaar wordt. De tekst is zo indringend - helder, beschouwend, filosofisch, soms met ingehouden woede - dat hij nu, bijna zonder wijzigingen, integraal wordt uitgegeven.'
Het boek werd op 12 maart bij Kamp Amersfoort gepresenteerd.

Na de oorlog was Wellenstein onder meer secretarisgeneraal Hoge Autoriteit van de EGKS, de voorloper van de Europese Unie. Hij ontving voor zijn verdiensten voor Europa de médaille d'or behorende bij de prestigieuze Prix Mérite Européen.

ISBN: 9789025370480, uitgever: Athenaeum-Polak & Van Gennep,
208 pagina's, € 17,50.

Uitreiking nalatenschappen (Door Gert Stein)

Op 8 september 2012 werden bij Kamp Amersfoort de persoonlijke bezittingen van elf concentratiekamp-gevangenen teruggegeven aan familieleden. De nalatenschappen lagen jarenlang opgeslagen in het archief van ITS in Bad Arolsen.

Bij ITS (International Tracing Service) worden de persoonlijke bezittingen van nog ongeveer 2.800 gevangenen bewaard.
Na de bevrijding bleek het vinden van nabestaanden erg lastig, met als gevolg dat de eigendommen, zoals horloges, portefeuilles, foto's, brieven, ringen en nog veel meer, - tot enkele jaren terug - waren blijven liggen.
De bezittingen zijn hoofdzakelijk afkomstig van overleden gevangenen uit de concentratiekampen Neuengamme (2.300) en Dachau (330). Een kleiner aantal is afkomstig van de Gestapo in Hamburg (50), de concentratiekampen Natzweiler en Bergen-Belsen en de doorgangskampen Amersfoort en Compiègne.

In het voorjaar van 2011 werden medewerkers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort door ITS benaderd met de vraag om medewerking te verlenen aan de zoektocht naar nabestaanden om eigendommen terug te geven. Met belangrijke hulp van onderzoekster Kitty Brom (www.zoekit.net) werden door medewerkers van Kamp Amersfoort enkele nabestaanden opgespoord en geinformeerd.
Op 8 september ontvingen elf families de tastbare herinneringen aan een grootvader, vader, oom, broer of verloofde. Na afloop van de indringende en vaak emotionele overhandiging werd door de aanwezigen een roos gelegd bij het monument aan het einde van de schietbaan bij Kamp Amersfoort. Een herinnering en eerbetoon aan de slachtoffers.

Speciale dank gaat uit naar de medewerkers van het onderzoeksteam; Jan van Haeften en Kitty Brom en naar de medewerkers van ITS in Bad Arolsen die speciaal voor deze uitreiking naar Amersfoort waren gekomen om persoonlijk de eigendommen te overhandigen.

Gerrit van der Tuuk
Eén van de elf gevangenen van wie de persoonlijke bezittingen werden teruggegeven, was Gerrit van der Tuuk. Van der Tuuk, geboren op 3 juli 1917 in Oude Pekela, woonde in Stadskanaal en was leraar wis- en natuurkunde aan een Christelijke HBS.

Zijn betrokkenheid bij de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), de illegale pers (Trouw) en de Ordedienst (OD), leidde ertoe dat zijn naam bekend raakte bij de Sicherheitsdienst (SD). Op 15 april 1944 werd hij gearresteerd.
Na gevangenschap in het Scholtenhuis in Groningen werd hij naar Kamp Amersfoort overgebracht. Daar werd hij op 3 mei 1944 ingeschreven onder nummer 11227. Op 11 oktober 1944 werd hij met ruim 1.400 gevangenen naar concentratiekamp Neuengamme gevoerd, waar hij op 6 maart 1945 overleed.

Gerrit had behalve zijn moeder geen familie maar wel een verloofde; Lummechiena (Lummy) van Klinken (geb. 1919), die in 2006 overleed.

Annie Johanna van Klinken, zus van Lummechiena van Klinken, neemt in aanwezigheid van haar zoon de persoonlijke bezittingen van Gerrit van der Tuuk in ontvangst.

De dood van haar verloofde greep haar zo aan dat ze na de oorlog nog maar zelden over hem sprak. De bezittingen - waaronder een persoonlijke brief - werden overhandigd aan Lummy's zus Annie Johanna van Klinken.

Een volledige namenlijst van personen van wie persoonlijke bezittingen worden bewaard bij het ITS is te vinden op www.its-arolsen.org

Tijdlijn en kunstwerk (Door Gert Stein)

Op vrijdag 5 oktober 2012 vond in het bezoekersgebouw van Kamp Amersfoort de onthulling plaats van een 'educatief kunstwerk'. Op acht panelen, samen bijna tien meter lang, visualiseerde kunstenaar Albert Ziëck uit Renkum een 'tijdlijn'. Ruim 5.900 grote en kleine handgeschilderde letters vertellen de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland en de geschiedenis van de gevangenen van Kamp Amersfoort.

Naast zijn werkzaamheden als kunst-, restauratie- en letterschilder houdt Albert Ziëck zich bezig met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Zijn belangstelling leidde tot een unieke verzameling tastbare herinneringen die werd ondergebracht in de Stichting Leven achter Prikkeldraad.
De samenwerking tussen Ziëck en Kamp Amersfoort kreeg gestalte toen bij Kamp Amersfoort een intern opleidingstraject voor rondleiders startte. Gedurende dit opleidingstraject ontstond de wens om een beknopt overzicht voorhanden te hebben, met daarin de belangrijkste gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog in relatie tot Kamp Amersfoort.
Het idee van een tijdlijn ontstond, gevolgd door de wens om deze informatie ook beschikbaar te stellen aan bezoekers van de gedenkplaats van Kamp Amersfoort.

Noodgedwongen bleef het plan bij een voornemen.
Pas toen het VSB-Fonds belangrijke financiële hulp toezegde, kon een aanvang worden gemaakt met de uitvoering ervan. Albert Ziëck werd gevraagd om gebeurtenissen en data te visualiseren.

Op vrijdagmiddag 5 oktober 2012 werden de panelen van de tijdlijn op bijzondere wijze gepresenteerd. De met zwarte lakens afgedekte panelen werden één voor één onthuld door personen die een relatie hebben met gebeurtenissen op de tijdlijn. De eerste twee panelen van de tijdlijn werden aangekondigd en onthuld door Albert Zieck - de maker van de tijdlijn - en de heer W. Gerritsen (veteraan Grebbeberg).

Gerritsen werd bijgestaan door twee militairen van de Stichting Het Nederlandsche Leger 1939-1940. In vooroorlogse Nederlanse uniformen gestoken, fungeerden zij als levende illustraties bij de panelen over de mobilisatie in 1939 en de Duitse inval in 1940.

Oud gevangene Arie Kooiman tijdens de onthulling van het paneel over 1944

De panelen waarop de jaren 1941 t/m 1945 worden weergegeven, werden onthuld door de oud-gevangenen Wim Cats (1941), Nico Straatsma (1942), Geert Ouwendijk (1943), Arie Kooiman (1944) en Jan Houtkamp (1945). Bestuurslid van de St. Nationaal Monument Kamp Amersfoort Ad van Baal onthulde het laatste paneel van de tijdlijn waarop de naoorlogse periode wordt weergegeven.
De tijdlijn maakt deel uit van de vaste tentoonstelling in het bezoekersgebouw en is door alle bezoekers te bezichtigen.

Executie 16 Oktober 1942 (Door Gert Stein)

In de Tweede Wereldoorlog werden in de nabijheid van de Piramide van Austerlitz in Woudenberg, op vrijdagochtend 16 oktober 1942, vijftien mannen geëxecuteerd en begraven. De executie was bedoeld als vergelding voor sabotageacties die waren gericht tegen Duitse of Duitsgezinde instellingen in het oosten van Nederland.

De Sicherheitsdienst (SD) zou aanwijzingen hebben dat de daders van de sabotageacties gezocht moesten worden in communistische kringen. Tijdens een bijeenkomst met Seyss-Inquart werd besloten om vijftien communistische dan wel socialistische politieke gevangenen, afkomstig uit het oosten van het land, te fusilleren. Twaalf van hen verbleven als gevangene in Kamp Amersfoort en drie als gijzelaar in de Brabantse gijzelaarskampen in Haaren en Sint-Michielsgestel.

Op 16 oktober 1942 's ochtends vroeg werden eerst zes veroordeelden per vrachtauto naar de executieplek gebracht. Hier werden zij door een dertigtal leden van de Ordnungspolizei opgewacht en gefusilleerd. Kort daarna arriveerde een tweede vrachtauto met de andere negen veroordeelden. Zij werden eveneens gefusilleerd en samen met de slachtoffers van de eerste groep op dezelfde plek begraven. Nog diezelfde dag werd de executie bekendgemaakt. Na de bevrijding werden de slachtoffers geborgen en herbegraven. De plek van de executie raakte in de vergetelheid. Tot 1992 want in dat jaar werd op initiatief van de Stichting Gijzelaars Beekvliet en Haaren een eenvoudig monument geplaatst. Ieder jaar op 16 oktober komen hier nabestaanden en belangstellenden bijeen om de slachtoffers te herdenken.

Vlak voor de herdenking op 16 oktober 2012 liet de Gemeente Woudenberg weten dat zij bereid was om een incidentele subsidie toe te kennen voor de vervaardiging en plaatsing van een informatiebord. Een mooi gebaar op het moment dat het precies 70 jaar geleden was dat de executie plaatsvond.

De plaatsingsdatum van het nieuwe informatiebord is nog niet bekend.

Bijzondere laarzen (Door Gert Stein)

Na zijn arrestatie in 1945 geeft voormalig kampcommandant Karl Peter Berg aanwijzingen aan rechercheurs en medewerkers van het bergingsteam. (Collectie Kamp Amersfoort)

In januari bracht de heer H. van Haselen een bezoek aan de gedenkplaats. Nu is de naam Van Haselen niet onbekend in Amersfoort, maar de relatie met de Amersfoortse Begrafenis Onderneming P.H. van Haselen werd niet direct gelegd. De heer Van Haselen informeerde ons over de nalatenschap van zijn vader waarin zich mogelijk enkele interessante foto's en documenten bevonden. Bovendien had zijn vader na de bevrijding - vanuit praktische overwegingen - de laarzen van kampcommandant Karl Peter Berg afgenomen en die stonden ook nog in de kast...

De Amersfoortse Begrafenis Onderneming P.H. van Haselen aan de Bergstraat 27, speelde een rol bij de opgraving en herbegrafenis van slachtoffers die, vaak op aanwijzing van voormalige kampbewakers, rond Kamp Amersfoort en op de Leusderheide werden geborgen.

De collectie wordt momenteel geïnventariseerd en het verhaal krijgt zeker een vervolg. We wilden echter niet nalaten om de lezers van dit blad alvast te informeren dat zeer binnenkort enkele bijzondere laarzen in de vitrine van het bezoekerscentrum te zien zijn.

Informatiebord MLL-Front

(Door Gert Stein)

(Bron foto: Alphons Siebelt, Terugblik 40-45)

Op 11 november 2012 werd een nieuw informatiebord onthuld op de plek waar in 1942 gevangenen van de Sicherheitsdienst werden gefusilleerd en begraven. De acht slachtoffers waren verbonden aan de illegale groep MLL-Front. Jaap Haije, nabestaande van een van de slachtoffers, onthulde het nieuwe informatiebord dat werd geplaatst op de plek waar de sporen van de opgravingswerkzaamheden uit juli 1945 nog steeds zichtbaar zijn.

De verzetsgroep Marx-Lenin-Luxemburg-Front (MLL-Front) behoorde tot de eerste belangrijke en invloedrijke verzetsgroepen in Nederland. In de periode 24 februari tot 6 maart 1942 werd vrijwel het hele kader van het MLL-Front door de SD gearresteerd. Eén van de leidende personen binnen MLL-Front was Henk Sneevliet, een politicus met nationale en internationale bekendheid. Acht verdachten - onder wie Sneevliet - werden veroordeeld tot de doodstraf. Kort nadat zij naar Kamp Amersfoort waren overgebracht, werd op 13 april 1942 het vonnis voltrokken. Niet op de Leusderheide zoals lange tijd werd aangenomen, maar achter de schietbaan bij Kamp Amersfoort.

Direct na de bevrijding startte de zoektocht naar slachtoffers die in de omgeving van Kamp Amersfoort waren begraven. De teruggevonden slachtoffers, waaronder de mannen van MLL-Front, kregen een waardiger rustplaats. Evenals vele andere executieplekken en voormalige graflocaties, raakte ook de plek waar de mannen van MLL-Front waren gefusilleerd in de vergetelheid. Pas in 2010 bleek uit archiefonderzoek dat de executieplek van de mannen van MLL-Front zich achter het monument De Stenen Man bevond.

Op 21 februari 2011 vond bij de executieplek voor het eerst een herdenkingsplechtigheid plaats. Om de herinnering aan de slachtoffers te bewaren, om bezoekers te kunnen informeren en om de plek te markeren, werd in overleg met het Sneevliet Herdenkingscomité een informatiebord ontworpen dat op 11 november 2012 werd onthuld.

De herplaatsing van het muurreliëf van Lex Horn op het terrein van Kamp Amersfoort

(Door Karel Kreuning)

Op 8 januari 2012 is op de grens van Kamp Amersfoort en het voormalige Sinaï-terrein, het uit de sloop van het Sinaï-gebouw gespaarde en weer gerestaureerde muurreliëf van de kunstenaar Lex Horn geplaatst. Het in beton uitgevoerde gepolychromeerde kunstwerk was tot de sloop van het Sinaï Centrum in 2010 te zien bij de hoofdingang van het complex.

Hoe het zover kwam

In januari 1943 werden alle patiënten van het Joods Psychiatrisch Centrum Het Apeldoornsche Bosch te Apeldoorn met een deel van hun verzorgers door de Duitsers via Westerbork naar Polen afgevoerd. Omdat geen van hen de deportatie overleefde, was na afloop van de oorlog het oude complex veel te groot en onbruikbaar.
In 1954 werd een, voor een nieuw te bouwen Joodse psychiatrische instelling, geschikte locatie aangekocht, die - hoe bizar ook - grensde aan het terrein van het voormalige Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA) en achter het op deze plek herplaatste muurreliëf.
De architect L.H.P. Waterman ontwierp het Sinaï Centrum, dat in 1960 geopend werd. Bij de hoofdingang werd tegen de buitengevel het door de toonaangevende kunstenaar Horn in opdracht vervaardigde kunstwerk aangebracht.

Sinaï-kliniek omstreeks 1960 (bron foto: Archief Eemland 06566 / Foto Weers, dhr. Paul Plasmeijer).

Herplaatsing van het Sinai-muurreliëf

Toen in 2002 duidelijk werd dat de zorginstelling zou gaan vertrekken en het vrijkomende terrein zou worden benut voor nieuwbouw, werd het nodig een soort bufferzone tegen de verstedelijking tussen de schietbaan met 'De Stenen Man' en het Sinaï-terrein aan te leggen. Na goed overleg tussen de beheerder en eigenaar van het landgoed Den Treek-Henschoten en het bestuur van Kamp Amersfoort, ontwierp tuin- en landschapsarchitect Dick Haver Droeze een plan voor de herinrichting van deze zone.

Enerzijds consolideert deze zone letterlijk het stille groene boskarakter om het nationaal monument met de schietbaan en de stenen man, anderzijds biedt deze groene ruimte de mogelijkheid een aantal (nieuwe) elementen, zoals de deels gerestaureerde loopgraven- en Flakstelling, een passende plaats te geven die het gedenken en blijvend herinneren consolideren. Met het zicht op de plek waar het Sinaï Centrum stond, is het gerestaureerde kunstwerk geplaatst. Min of meer op de gemeentegrens, zijnde de herstelde historische Markewal. Hiervoor werd een cortenstalen frame ontworpen, waarin het muurreliëf nu zijn vaste plaats heeft gekregen. De plaatsing van het reliëf is verzorgd door Bouw- en restauratiebedrijf Burgt & Strooij.

De restauratie van het reliëf

Tijdens de in januari 2010 gestarte sloop van het Sinaï-complex werd het betonnen reliëf losgezaagd en in depot opgeslagen. Daar startten op 17 augustus 2011 de keramiek- en steenrestaurateur Karolina Jedlinska, schilderijrestaurateur Adela Solcova-Nerad en Elena Garcia Claro, specialisten van het door Piet van Dalen en Jan Stokmans opgerichte Rotterdamse restauratieatelier Art Conservation, de herstelwerkzaamheden aan het 6.000 kg zware figuratieve reliëf van 4 bij 3 meter.

Samenvatting van het restauratierapport

Na allerlei bewerkingen aan de onder- en achterzijde, werd het muurreliëf aan de voorzijde gereinigd met borstels, sponsjes en water. Resten van de biologische corrosie werden verwijderd met behulp van scalpels en spatels en de aangetaste randen van de gekleurde delen werden behandeld met een mos- en algendodend middel.

Na de reiniging aan de voorkant (de witte vlakken) is er een stratigrafisch onderzoek uitgevoerd om de originele kleur van de muur vast te stellen. Aan de hand van het onderzoek bij de witte vlakken kwam nog een andere witte kleur tevoorschijn. Bij het onderzoek bleek er onder de eerste witte verflaag een tweede aanwezig.

Naar aanleiding van de uitkomsten van dit onderzoek werden de witte vlakken overgeschilderd met twee lagen witte muurverf. Na het opvullen van de lacunes zijn deze waar nodig geretoucheerd. Op de gerepareerde lacunes van het lichtblauwe gedeelte werd eerst een witte onderlaag aangebracht. Op deze witte onderlaag werd de retouche aangebracht.

Tenslotte
De informatiepanelen die bij het kunstwerk zullen worden geplaatst, maken de bezoekers duidelijk dat op het erachter gelegen terrein het Sinaï Centrum was gevestigd. Deze enige middelgrote, landelijk werkende Joodse instelling voor geestelijke gezondheidszorg in Europa, is gespecialiseerd in de behandeling van psychotrauma ten gevolge van oorlog, geweld en verlies. In de instelling - die er is voor iedereen, ongeacht achtergrond of religie - worden niet alleen Joodse holocaustslachtoffers behandeld, van wie een aantal Kamp Amersfoort overleefde, maar ook getraumatiseerde militairen, vluchtelingen, asielzoekers, en mensen die beroepsmatig te maken hebben met oorlogs-, gewelds- en verliessituaties.

Iconografische interpretatie
Het reliëf van Lex Horn valt onder andere als volgt te interpreteren: In de groep van drie personen wordt de figuur links omarmd en een helpende hand toegestoken. De middelste persoon met rechts daarachter de andere gestalte, verbeelden de eerste en de tweede lijn in de gezondheidszorg. Links naast deze gedaantes lijkt de beschermende hand, met daarin een tak, ook een symbolische functie te hebben. Tussen de blaadjes van de tak is een vogel te zien die de duif, boodschapper van hoop op nieuw leven, zoals in het Bijbelse verhaal van Noach, kan verbeelden. Rechts zijn de gestileerde vormen van zeven omhoog stekende armen onmiskenbaar een verwijzing naar de menorah. Met deze zevenarmige kandelaar verlichtte Mozes het heilige tabernakel toen hij vanaf de berg Sinaï terugkwam bij zijn volk. De universele betekenis kan zowel worden uitgelegd als de hoop van het licht, en met het tegenbeeld daarvan de woeste bol links met al zijn verzengende woelingen als vlammen, als met de verwoestende kracht van het vuur. De associatie met de Shoah, c.q. de Holocaust, mag duidelijk zijn. Rechts boven de menorah is de beeltenis daar aan te duiden als een stilering van het 'alziende oog' van God.

Voor een volledige lezing van de artikelen over Lex Horn en het Sinaï Centrum zie de bulletins nr 15 - oktober 2005 - en nr 34 - augustus 2011.

Januari 2013, het reliëf herplaatst (Bron foto: Gert Stein, Kamp Amersfoort)

Succes van tastbaarheid (Door Sanne Aarsen)

In het bezoekerscentrum was van november 2012 tot en met februari 2013 een primeur voor Kamp Amersfoort te aanschouwen. Samen met verschillende vrijwilligers was er een speciale en eenmalige tentoonstelling samengesteld die gericht was op de (archeologische) opgravingen vanaf de Tweede Wereldoorlog. De tentoonstelling bleek een groot succes.

In de jaren zestig van de vorige eeuw was er weinig aandacht voor wat we nu 'erfgoed van de Tweede Wereldoorlog' noemen. In ons geval werd Kamp Amersfoort gesloopt, om plaats te maken voor nieuwbouw. Meer aandacht kwam er pas vanaf de jaren tachtig. In de jaren die daarop volgden kon een bescheiden gedenkplaats uitgroeien tot een Nationaal Monument met een bezoekerscentrum. Veel authentieke zaken die herinneren aan het kamp zijn er niet meer. Naast de muurschildering, de wachttoren, de schietbaan en de klokkenstoel met de appelklok, lijkt er niet veel bewaard gebleven.

Twee gevonden zaklampen.
De bovenste werd geconserveerd.

Toch is dat beeld niet juist. Er is wel degelijk veel bewaard gebleven. De meest authentieke zaken die herinneren aan Kamp Amersfoort zijn juist die zaken die ondergewaardeerd, onjuist geïnterpreteerd, vergeten of verborgen waren. Via deze tentoonstelling heeft Kamp Amersfoort aan u laten zien wat er nog wèl is en herinnert aan het kamp. De tentoonstelling maakte het verleden van het kamp weer zichtbaar via het bodemarchief.

Direct na de oorlog werden tientallen graven rondom Kamp Amersfoort teruggevonden; vaak op aanwijzingen van voormalige kampbewakers. Het onderzoek naar gepleegde misdaden en de zoektocht naar slachtoffers duurde tot in 1948. Het kamp fungeerde toen weer als kazerne voor dienstplichtige militairen (net zoals voor 1940). In 1968 verliet defensie het terrein.
De barakken werden gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw van een politieschool.
De directe omgeving van het voormalige kamp wijzigde net zo drastisch.
Kamp Amsvorde, waar eens SS'ers waren gehuisvest, was reeds gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe verkeerskruising. Er kwam een dierenasiel, een joods verpleeghuis (waar onder andere oorlogstrauma's werden behandeld), een snelweg (A28), een kantoorgebouw voor de medewerkers van DHV en er werden golfbanen aangelegd. Daarnaast bleek het voormalige kampterrein een aantrekkelijke plek voor 'schatgravers'. De overblijfselen van Kamp Amersfoort verdwenen helaas door elke ingreep.

De afgelopen jaren hebben er op en om het terrein van Kamp Amersfoort verschillende archeologische onderzoeken plaatsgevonden. Soms werd besloten tot opgraving omdat het 'bodemarchief' anders verloren zou gaan (bijvoorbeeld bij de bouw van het nieuwe dierenasiel). De onderzoeken hebben geleid tot een archeologische waardering die gerespecteerd en bewaakt wordt. Het voormalige kampterrein geniet - meer dan ooit - een beschermde status! Hier zijn we dan ook erg blij mee.

De bevindingen van archeologen kregen hun weerslag in verschillende rapportages. Vondsten gaan normaal gesproken naar een depot waar ze worden opgeslagen voor toekomstig onderzoek. De vondsten werden dit keer echter door ons tentoongesteld.

Onder; gevonden deel van een Webley seinpistool. Boven een bewaard gebleven exemplaar ter vergelijking.

Topstukken van de tentoonstelling zijn de zaklamp en het lichtpistool die in samenwerking met studenten van de Universiteit van Amsterdam werden behandeld. Met behulp van speciale technieken en röntgenfoto's zijn de voorwerpen geconserveerd en gerestaureerd zijn.

Onderdeel van de expositie was een oproep aan het publiek om mee te denken over de herkomst van een groot aantal in de bodem aangetroffen ponsplaatjes, waarop namen en adressen waren te ontcijferen. Het onderzoek kreeg een nieuwe impuls door de tip van de heer F. Rozemond uit Utrecht.

Zeer waarschijnlijk maakten de plaatjes deel uit van de administratie van het in Amersfoort gevestigde bureau van de Nederlandse Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerde grondslag. Dit bureau werd door de bezetter leeggeroofd en een aantal zaken vond een nieuwe bestemming. Boeken uit de bondsbibliotheek werden naar Kamp Amersfoort gebracht, evenals de ponsplaatjes die aan het einde van de oorlog, samen met afval en uitrustingstukken van Duitse en Engels/Canadese militairen, in een diepe kuil langs de Appelweg werden begraven.

Daarnaast deden we een oproep voor de Werkgroep Vermiste Personen WO2, om in contact te komen met familie van vermiste personen. Op basis van hulpverzoeken van families van vermisten op Nederlands grondgebied, onderzoekt de werkgroep vermissingszaken uit de Tweede Wereldoorlog. De werkgroep is een samenwerkingsverband van medewerkers van het Nederlandse Rode Kruis, Korps Landelijke Politiediensten, Gravendienst van de Koninklijke Landmacht en DNA afnemers van de regiopolitiekorpsen IJsselland, Brabant-Noord en Midden-West Brabant en vrijwilligers. Voor een aantal lopende onderzoeken hebben we waardevolle suggesties mogen ontvangen.

Slot

Onderzoek is belangrijk om meer te weten te komen over de geschiedenis van het Kamp en over de personen die er verbleven. Niet alleen ooggetuigen en archieven zijn een belangrijke bron van informatie. Ook vondsten, hoe onbeduidend ze ook lijken, kunnen een bijzonder verhaal vertellen, zoals wij hebben laten zien op de tentoonstelling.

Wij willen graag iedereen bedanken voor hun inzet voor de tentoonstelling. In het bijzonder bedanken wij RAAP, Museum Flehite, Archeologische Dienst Amersfoort en studenten van de Universiteit van Amsterdam.

2e Druk Westerborkpad

(Door Gert Stein)

KNBLO Wandelsportorganisatie Nederland en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork presenteerden in 2012 een nieuwe wandelroute: 'het Westerborkpad'. De 340 kilometer lange wandel- en bezinningsroute bestaat uit 31 etappes en loopt van de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam naar het voormalig kamp Westerbork. De belangstelling voor de wandelroute is groot.

Het Westerborkpad loopt zoveel mogelijk in de buurt van het treinspoor en brengt daarmee de deportatieroute in beeld die veel slachtoffers van de Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog moesten volgen. De etappes van de route worden uitgebreid beschreven in een wandelgids. Wandelaars gaan langs plekken met bijzondere verhalen. Vandaar ook de ondertitel van het wandelpad: 'wandelen in het spoor van de Jodenvervolging'.

Honderden mensen hebben de route gelopen en de drieduizend wandelgidsen waren binnen een jaar uitverkocht. Volgens directeur Bronkhorst van de wandelsportorganisatie KNBLO-NL is het in de wandelwereld uitzonderlijk dat een nieuwe wandelroute zo snel aanslaat bij het publiek. Veel wandelaars hebben het pad aangemeld voor een nominatie tot 'Wandelroute van het jaar 2013'.

Tijdens de Fiets- en Wandelbeurs in de RAI in Amsterdam op 9 en 10 februari 2013 werd de tweede druk van de wandelgids gepresenteerd. In deze nieuwe druk werden enkele wijzigingen doorgevoerd die gevolgen hebben voor het verloop van enkele etappes. In etappe 9 (van station Amersfoort naar station Amersfoort Schothorst) wijzigde de route zodanig, dat nu een deel van de route die gevangenen van het station naar Kamp Amersfoort aflegden, werd opgenomen. Tevens biedt deze Amersfoortse etappe nu de mogelijkheid om 'af te dwalen' naar de oorlogsgraven op Rusthof en het Russisch Ereveld. Deze locaties vallen buiten het thema van het Westerborkpad maar zijn zeer de moeite waard om te bezoeken en kregen daarom een vermelding in de vernieuwde wandelgids.

We zijn erg blij met de aanpassingen in de Amersfoortse etappe en hopen dat u de enigszins gewijzigde route weet te waarderen. Meer informatie over het Westerborkpad en over de afzonderlijke etappes vindt u op de website www.westerborkpad.nl.

De tweede druk van de wandelgids is te bestellen via de website www.westerborkpad.nl en kost inclusief verzendkosten € 16,75.

Het Westerborkpad is een gezamenlijk project van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en KNBLO Wandelsportorganisatie Nederland, in samenwerking met Kenniscentrum Groen en Handicap.

Toegepaste kunst & architectuur

(Door Karel Kreuning)

In de derde bijdrage in de serie Toegepaste kunst en architectuur rond Kamp Amersfoort, aandacht voor de ontwerpers en bouwers van o.a. het bezoekerscentrum en het terrein van de gedenkplaats.

Nadat het voormalige PDA na de bevrijding dienst deed als respectievelijk repatriëringskamp, justitieel internerings-kamp en per september 1946 als defensiekazerne (net als in 1939 toen het Ministerie van Oorlog het terrein in gebruik nam als mobilisatiekamp en daarop barakken liet bouwen), werd er in 1968 de 'Opleidingsschool voor Gemeentepolitie De Boskamp' gevestigd. Ruimtegebrek en onvoldoende accommodatie maakten nieuwbouw noodzakelijk en stapsgewijs werden bijna alle authentieke kampbarakken en bakstenen gebouwen afgebroken en vervangen door in 1971 gereedgekomen nieuwbouw. Niet gesloopt werden één barak (de Werkstätten, die in de winter van 1978/1979 afgebroken werd), een wacht-toren, de klokkenstoel met de appelklok en de bakstenen toegangspoort links naast het bezoekerscentrum aan de Loes van Overeemlaan.

Muurschilderingen

Tijdens de afbraak van de voormalige Abteilung III - het administratiegebouw - trof men achter een betimmering in het in juli/augustus 1944 opgeleverde kantoor van kamp-commandant Karl Peter Berg twee muurschilderingen aan. Om de historisch belangrijke vondst van de nog steeds onbekende schilder, gedateerd augustus 1944, te kunnen behouden, werd er in 1972 het zogenaamde museumge-bouwtje omheen gebouwd. Het ontwerp was van de hand van Lodi de Keijzer, de architect van de politieschool. De politieschool bekostigde het gebouw en het onderhoud ervan. Het paviljoentje met één binnenruimte van circa 4 bij 6,5 meter, werd opgetrokken op de nog aanwezige fundamenten. Over het behoud van het muurmonument was toentertijd nog geen vakmatige kennis voorhanden en aan technische details werd verder niet gedacht. Behalve de stijl van de nieuwbouw van het politieopleidings-instituut, bracht dit ook de gebreken van die eenvoudige bouwwijze met zich mee. Gebrek aan klimaatbeheersing, doorslaande enkelsteens muren en andere lekkages zetten hun sporen uit.

Toen de muurschilderingen in de loop der tijd door vocht en scheuren in de stuclaag eronder verloren dreigden te gaan en documenten, foto's en tekeningen in de dan nog bestaande ruimte niet bewaard konden blijven, werd in 1984/1985 na een belangeloos uitgevoerd onderzoek door DHV en het ingewonnen advies van het Centraal Labo-ratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap, vooral over het behoud van de muurschilde-ringen, het museumgebouwtje op kosten van de gemeen-ten Amersfoort en Leusden opgeknapt en de muur met de schilderingen hersteld.

In korte tijd werden het dak vernieuwd, de pui veranderd, het glas vervangen door thermopane ruiten, de ventila-tie verbeterd en een nieuwe tegelvloer gelegd. Om het gebouwtje, met vlak daarachter de later naar de voorzijde van het bezoekerscentrum verplaatste wachttoren, werden de dichte begroeiing gekapt en een gazon aangelegd met daarin een vijvertje (voorstellende het originele in de oorlog bestaande vijvertje dat was aangelegd voor het kantoor van kampcommandant Karl Berg) en de klokken-stoel, waarvan de beschadigde klok in het museumpje werd geplaatst. Als eerste herinnering aan de Rozentuin werd er een pergola gemaakt, waarbij klimrozen werden geplant.

Voor bezoekers werd er bij het pandje een ensemble van zitstenen bedacht. De juiste wijze van conserveren en exploiteren werd pas duidelijk bij de verderop beschreven dringend noodzakelijke vakrestauratie in 1999. Met deze ontwikkelingen rond de muurschilderingen in 1985 kwam - net als bij gedenkplaats Kamp Vught en het daar aanwezige crematorium - in feite de monumentalisering en de op den duur professioneel geleide gedenkplaats op gang.

De Rotary Club Amersfoort-Stad
Behalve de docent inspecteur van politie Cees Biezeveld - die vanaf 1975 op de politieschool werkzaam was en zich vanaf het begin zeer interesseerde voor de geschiedenis van het voormalige Kamp, en geleidelijk aan met steeds meer oud-gevangenen in gesprek raakte - waren er ook kolonel b.d. P.H. Hoevenaars en de landschapsarchitect ing. F.J. (Dick) Haver Droeze. Beiden waren lid van de Rotaryclub Amersfoort-Stad, en speelden met Biezeveld een voortrekkersrol bij de totstandkoming van de gedenkplaats. Vanaf het begin verzorgde Hoevenaars De Stenen Man en zette Haver Droeze zich in deze eerste ontwikkelingsfase met adviezen vooral vaktechnisch belangeloos in. Andere leden van deze Amersfoortse Rotaryclub droegen hun steentje bij door rond de vierde mei het terrein en de omgeving van de voormalige schietbaan op te knappen. Als community service activiteit namen de Rotarians in 1992/1993 tevens de rehabilitatie van het monument 'De Stenen Man' ter hand.

Met een van de firma Van Asch uit Soest geleende shovel werden het pad naar de Stenen Man en de taluds erlangs opgeknapt en hielpen zij bij de renovatie van de gedenkplaats en de herdenkingstuin bij het museumgebouwtje, waardoor het geheel weer zichtbaar werd vanaf de (toenmalige) Appelweg. Bovendien schonken de Rotarians de gedenkplaats een aantal geëmailleerde informatieborden. Gaandeweg begonnen er stemmen op te gaan, om de gedenkplaats uit te bouwen tot Nationaal Monument Kamp Amersfoort, door een zo groot mogelijk deel van het voormalige kampterrein samen te voegen met het terrein van de schietbaan aan de overzijde van de Appelweg (vanaf 2008 de Loes van Overeemlaan) dat in bezit was van de N.V. Landgoed Den Treek-Henschoten.

'Doorgangskamp Amersfoort, ontwerp voor een gedenkplaats'
In mei 1994 verscheen namens de formele initiatiefnemer, Rotaryclub Amersfoort-Stad, het door Haver Droeze belangeloos opgestelde rapport 'Doorgangskamp Amersfoort, ontwerp voor een gedenkplaats'. Uit drie keuzevoorstellen werd unaniem het laatste plan gekozen. Met de door Rotaryclub Amersfoort-Stad verworven fondsen (ruim f 100.000,00, inclusief bijdragen van de gemeenten Leusden en Amersfoort), kon met inzet van de ingehuurde aannemers Van Schoonhoven en groenbedrijf Van Ginkel en het niet-aflatende enthousiasme van veel Rotarians de nieuwe gedenkplaats en de andere resterende elementen, zoals het lijkenhuisje, vlak voor het 50-jarig herdenken in 1995 worden opgeleverd.
Het ontwerp, dat de samenhang tussen de diverse restanten als muurschildering en klokkenstoel versterkt, wil bezoekers aanzetten tot bezinning en herdenken. Half in het grind van de kale symbolische appelplaats met de ijzeren zuilen, in het gelid als destijds de gevangenen, en deels met rozen en prikkeldraad omvlochten, ligt de hardstenen plaat met daarin een gebeeldhouwde roos. De Leusdense steen- en beeldhouwer Jan Tolboom die diverse keren schade aan de Stenen Man (een aantal keren opzettelijk daaraan toegebracht) restaureerde, heeft in 1995 het door oud-gevangene Jacques (George) Kopinsky getekende stuk prikkeldraad, overgaand in een roos met doornen, in deze steen uitgehakt. Deze voorstelling is een aspect dat specifiek is voor de herinnering aan Kamp Amersfoort en waaraan bijna iedere oud-gevangene herinneringen heeft overgehouden. De knik in het pad om deze steen verbeeldt de psychische knauw die de meeste gevangenen opliepen.

Restauratie schilderingen en vervanging eerste museumgebouwtje
Nog voor de 55e herdenking van de bevrijding van het Kamp werd voor het behoud van de muurschilderingen in 1999 via de in die tijd ontstane 'Contactgroep Herinneringscentrum Kamp Amersfoort' de hulp ingeroepen van het Instituut Collectie Nederland (ICN). Na een eerste onderszoeksrapportage d.d. 10 juni 1999, waarin met name Cees Biezeveld door de heer R. Crèvecoeur van het ICN werd aangehaald om zijn zeer persoonlijke, niet aflatende betrokkenheid en zorg, was een tweede specialistisch vervolgonderzoek nodig. Dit mondde op 20 september 1999 na een inspectie uit in een officiële eindrapportage, waarin werd vermeld dat er in de historische muur sprake was van ernstige vocht- en zoutproblemen. Behalve nog andere schade veroorzaakt door onvoldoende klimaatbeheersing en doordat de op het zuiden liggende ramen veel te veel licht doorlieten, was de bouwtechnische staat van het omhullend (museum)-gebouwtje zodanig slecht, dat een algehele restauratie/renovatie noodzakelijk was. Uiteindelijk leidde dit alles tot het herstel van de muurschilderingen.

De restauratie van de schilderingen
De restaurateurs Rob Bremer en Peter Dijkman, van advies gediend door de heer Crèvecoeur van het ICN, en in hun aanpak gevolgd door het bureau Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort, boden aan om in hun kerstvakantie een week lang en - indien nodig - daarna in de weekeinden de restauratiewerkzaamheden ter hand te nemen. En dat terwijl de opdrachtgevers hun geen enkele financiële zekerheid kon bieden. De vakrestaurateurs lijmden losse fragmenten weer op de ondergrond en vulden schades aan de pleisterlaag op; ook voorzagen zij sommige kleine gedeelten van een nieuwe laag. Omdat verwijdering van ijzeren leidingen in de muur te veel schade zou aanrichten aan de wandschildering, werd een poeder ingespoten, die iedere vorm van erosie tegen moest gaan. Op de plaatsen waar de oorspronkelijke verf was verdwenen, werd binnen de contouren de beschildering gecompleteerd.

De bouwtechnische aanpak door DHV
De vochtproblemen werden aangepakt door DHV. Het advies- en ingenieursbureau leverde daarvoor belangeloos de expertise op het gebied van grondwater, projectma-

nagement, bouwkundig/constructief/bouwfysisch advies en fondswerving. Na een onderzoek door een team van DHV onder leiding van unitmanager ir Tanne A.R.M. van Nispen, bleek dat de moeilijkheden ontstonden door een slechte afvoer van het hemelwater. De Utrechtse Heuvelrug watert af richting Kamp Amersfoort en in het gebied daaronder werden ondergrondse gangen aangetroffen. Door de afwateringsproblemen kon het grondwater van onderaf in de muur trekken, waardoor de schilderingen werden aangetast en de ijzeren mantelbuizen voor de toenmalige electrische leidingen in de wand corrodeerden. Bovendien was de muur waarop de muurschilderingen waren aangebracht een buitenmuur en niet gespauwd.

Bundeling van krachten
Om betrokkenheid, beheer en kennis samen te bundelen, werd destijds de 'Projectgroep restauratie muur en muurschuilderingen' opgericht. Op initiatief van de in deze groep samenwerkende Cees Biezeveld (Instituut voor de Basis Politiefunctie locatie Leusden-gedenkplaats Kamp Amersfoort), architect Rik Lagerwaard (Lagerwaard en Heuff architecten BNA), mevrouw Annemiek Littlejohn en de daaraan tijdelijk toegevoegde DHV-ingenieur Tanne A.R.M. van Nispen (unitmanager DHV AIB BV) werden plannen ontwikkeld voor een nieuw museumgebouw.
Dat veel Amersfoortse burgers zich bij de bewaring van de historisch zo belangrijke muur in het museumgebouwtje van Kamp Amersfoort betrokken voelden, bleek uit de handtekeningenactie die mevrouw Annemiek Littlejohn destijds onder de burgerij heeft gevoerd.

Uiteindelijk zijn de vocht- en andere problemen definitief opgeheven met de op 29 februari 2000 gestarte bouw van het nieuwe, belangeloos door architect R. Lagerwaard ontworpen museumgebouwtje. Het Amersfoortse bouwbedrijf Heilijgers was de bouwer en de directie werd gevormd door de architect en ir. Van Nispen.
Na het gereedkomen van dit museumgebouw raakte de monumentalisering van Kamp Amersfoort in een stroomversnelling. De koperen gevelbekleding van dit gebouw werd overigens gefinancierd door de gemeenten Amersfoort en Leusden en een groot aantal regionale bedrijven en instellingen.

Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort
In 1985 sloten de gemeente Leusden (Amersfoort was wel bij overleg betrokken, maar had geen bezit), politieschool De Boskamp en het Amersfoortse stadsmuseum Flehite een convenant, waarbij overeengekomen werd dat de politieschool het dagelijks beheer van het museumgebouwtje en de fragmentarische restanten van het kamp op haar terrein zou behartigen. Vooral rondom de herdenkingsdagen 4 en 5 mei zou openstelling van het terrein voor het publiek geregeld worden. Aan de al vanaf 1975 bij de politieschool gedetacheerde inspecteur van politie docent Cees Biezeveld werd gevraagd om juist op die dagen dienst te willen doen. Toen de steeds meer in de geschiedenis van het kamp geïnteresseerde Biezeveld in 1988 vanuit de politieopleiding een taakaccent kreeg met betrekking tot dat verleden, begon hij, ook met inzet van anderen, om meer aandacht voor het vergeten kamp te vragen en, om een en ander mogelijk te maken, tussen de diverse partijen als intermediair op te treden. Uiteindelijk leidden deze initiatieven en alle meestal belangeloze inzet van ook anderen tot de oprichting van de stichting in 2000. Op initiatief van oud-gevangene Gerrit Kleinveld en Cees Biezeveld als vertegenwoordiger van de tweede generatie, is op 28 maart 2000 de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort opgericht (onder leiding van de toenmalige Amersfoortse burgemeester en eerste stichtingsvoorzitter drs A. Schreuder, kolonel b.d. P.H. Hoevenaars en Cees Biezeveld).

De gedenkplaats, die tegenwoordig een 'instandhoudingssubsidie' krijgt van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, kreeg nu een zelfstandiger karakter.
Op 18 april van datzelfde jaar werd met de officiële opening van de eerste uitbreidingsfase van de gedenkplaats opnieuw een stap gezet naar de realisatie van een volwaardige gedenkplaats van het Kamp Amersfoort.

Structuurschets Nationaal Monument Kamp Amersfoort, mei 2002
Begin 2002 gaf het stichtingsbestuur van Kamp Amersfoort aan landschapsarchitect Dick Haver Droeze de opdracht een structuurvisie op te stellen, waarin een duidelijke plaats moest worden gegeven aan oude en nieuwe herinneringselementen. Er zou sprake moeten zijn van één samenhangend nationaal monument, met delen ten westen en ten oosten van de Appelweg, waarin oude en nieuwe elementen, zoals de ontvangstruimte, duidelijk tot hun recht zouden kunnen komen.

In het kader van deze structuurschets, die in mei 2002 gereed kwam, werden het terrein van de gedenkplaats met als aansprekendste deel de symbolische Rozentuin heringericht, het omliggende gebied opgeknapt, de schietbaan van begroeiing geschoond en de prikkeldraadversperringen op de taluds bijgewerkt. Rotaryclub Amersfoort-Stad is zich tot op heden jaarlijks blijven inzetten voor het onderhoud en de omgeving van het Nationaal Monument. Het destijds door de Stichting genomen initiatief om de centrale gedenkplaats bij het stiltecentrum een bredere en duurzamere plaats te geven, is de leidraad voor alle activiteiten en het waarborgen van de kampgeschiedenis en de bewustwording daarvan. Kamp Amersfoort blijft vanuit het verleden onlosmakelijk verbonden met de betekenis van slachtoffer en dader. Wat vormt het een, wat maakt het andere? Wat zet aan tot naastenliefde, wat dooft medemenselijkheid? Vragen die voorbij de historie van toen even zwaar wegen in het hedendaagse relaas. Juist dat blijvend actuele gegeven moet aanzetten tot het vergaren van kennis over deze periode. Waar het in 1953 door minister-president Willem Drees onthulde nationale oorlogsmonument De Stenen Man - nog steeds het spirituele centrum van de gedenkplaats - herinnert aan deze periode, moet de aandacht voor dit tijdvak leiden tot bewustwording van de eigentijdse levensomstandigheden en hoe daarin opvattingen ontstaan over wat werkelijk belangrijk is.

Het markeren van een plek
Nadat de VPRO in 1978 de documentaire Geschiedenis van een plek van Armando en Verhagen uitzond, kwamen

er na de eerste Nationale Dodenherdenking op de gedenkplaats op 4 mei in 1985 steeds meer bezoekers. De oud-gevangenen en nabestaanden onder hen bleven benadrukken hoe nodig het was om deze plek beter te markeren en daarmee de herinnering levend te houden. Daaraan hielp ook de auteur Joop Bloemhof mee, die, tot zijn gezondheid hem in de steek liet, als vrijwilliger veertien jaar het publiek over het kamp bleef voorlichten. Tussen juli 2001 en april 2003 kreeg de gedenkplaats - inclusief het er tegenoverliggende gebied met de schietbaan en het monument De Stenen Man - zijn huidige vorm. Na het verschijnen in 2003 van het eerste wetenschappelijke boek over Kamp Amersfoort, door Geraldine von Frijtag Drabbe Künzel, werd op 4 mei 2003 bij de Nationale Dodenherdenking Kamp Amersfoort tot een secundair onderwerp gemaakt dat naast de herdenkingsplechtigheid op de Dam te Amsterdam op televisie werd uitgezonden.

De opening van het nieuwe bezoekerscentrum

Uiteindelijk kon op 19 april 2004 door Staatssecretaris van VWS, Clémence Ross-van Dorp een waardig monument worden geopend: de gerestaureerde schietbaan, met nu het pad van grindleem naar de executieplaats en de Stenen Man, met boven - achter de kogelvanger - nog drie originele eiken palen van de oorspronkelijke afrastering rond de schietbaan, de contouren van het kamp met enkele aanduidingen, zoals de 'Rozentuin', de zichtbaar gemaakte fundamenten van het lijkenhuisje, en de aanduiding van de plek waar ooit de poort was. De enig overgebleven originele wachttoren, nu een Beschermd Rijksmonument, een van de acht die gedurende de oorlogsperiode om het kamp heen stonden, werd overgeplaatst naar de plek waar hij in 1941 stond, vlak voor de ingang van het huidige bezoekerscentrum. De toren vormt tevens in het terreinontwerp het scharnierpunt tussen de gedenkplaats met de zuilen en de Stenen Man op de fusilladeplaats aan het eind van de geweerschietbaan.

De door Cees Biezeveld - vanuit de per 2003 gesloten politieopleiding LSOP (Landelijk Instituut Selectie en Opleiding Politie) via een convenant met de stichting vanaf dat jaar gedetacheerd bij SNMKA als waarnemend directeur - geleide opening van het bezoekerscentrum en de herinrichting van de gedenkplaats, vormden het voorlopige hoogtepunt in het monumentaliseringsproces van kamp Amersfoort.

Architectuur als middel om te herinneren

Door het almaar groeiende aantal bezoekers aan de gedenkplaats ontstond er meer behoefte aan een passend bezoekerscentrum, zowel ingericht voor medewerkers als publiek. Door het eerste stichtingsbestuur werd op basis van de structuurschets met het totaalontwerp contact opgenomen met Theo Joosten, architect en bestuursvoorzitter van INBO te Woudenberg, die na veel gesprekken en (maquette-)studies tot het ontwerp kwam van het nu bestaande, zo markante gebouw. Dit in nauwe samenwerking met Haver Droeze, die, zoals al aangegeven in de structuurvisie, zorg droeg voor de landschappelijke aanpassing van het gebouw in de setting van het historische terrein. Het samengestelde ontwerp, dus de terreininrichting in combinatie met het gebouw, wonnen in 2005 de 1e Architectuurprijs Amersfoort en nog eens in 2010 de 2e prijs van de Vakjury Booming Amersfoort.

De stichting onder dak

Het door INBO-architect Erik Seur en zijn team ontworpen en door het Amersfoortse Bouwbedrijf Van Hoogevest tussen juni 2003 en april 2004 gerealiseerde bouwwerk met wanden van roestbruin gekleurd Cortenstaal, beton en glas, lijkt in het landschap verzonken te zijn en is niet alleen een onderdak voor de stichting, maar vraagt ook figuurlijk de aandacht voor concentratie en verdieping. Wie het gebouw, zonder details als kozijnen, goten en pijpen voor de hemelwaterafvoer, door de dubbele glazen toegangsdeur betreedt, komt in een multifunc-

tionele ruimte. Zo is er een expositieruimte, bezoekers kunnen een film zien, er kunnen toespraken of lezingen worden gehouden en er kan worden nagepraat.

Ook van binnen wordt het gebouw gekenmerkt door soberheid. Aan de achterzijde, de binnenkant van de gedenkplaats, wordt het begroeide dak, dat de voorzijde zo typeert, door de hoge lange rechte wand niet meer gezien. In die wand, precies op de plaats waar de kampafrastering stond, werd een poort ontworpen die door zijn vormgeving een zekere symbolische waarde heeft. Daar, op de toenmalige grens van vrijheid en gevangenschap, is de draaideur zodanig gedetailleerd, dat deze onzichtbaar is op het moment dat hij gesloten is. De naden tussen de platen lopen exact door met dezelfde breedte over de deur heen. Daarnaast zijn hier bijzondere detailleringen gebruikt, onder andere uit de scheepvaart, zo draait de deur op een grote zogenaamde bolscharnier.
Wanneer architect Seur een van de moeilijkste opgaven uit zijn carrière naar boven haalt, één waar hij nog steeds trots op is, herinnert hij zich ook de intense samenwerking, de vele emoties, talloze verhalen en gesprekken met oud-gevangenen.

Wie de toegang tot het gebouw - waarvan de sfeer en inrichting worden bepaald door de natuurlijke materialen en passende kleuren - passeert, komt langs de logo's op de glazen deur: een krans van prikkeldraad, maar de roos, de hoop, komt boven! Zo wordt de herinnering een voortdurende opdracht die moet voorkomen dat, zoals het gebouw lijkt weg te zakken in het landschap, dit gebeurt met alles wat herinnert aan Kamp Amersfoort.

Het project Conserveren & Visualiseren
Het in de oorlog ook tot het kamp behorende gebied, dat medio 2005 is verworven en naar het projectplan Conserveren en Visualiseren van Haver Droeze heringericht werd, is het gebied aan de noord- en westzijde van de schietbaan. Daar ligt de herstelde en gereconstrueerde markewal, fysiek ook de aanwezige grens tussen de gemeenten Leusden en Amersfoort. Hierachter ligt het terrein waar tot 2007 het voormalige Joodse Sinai Centrum was gevestigd, naast het nieuwe Dierenbeschermingscentrum dat in 2012 is gebouwd.

Behalve het voortzetten van het al ingezette bos- en natuurbeheer van deze ook ecologisch belangrijke plaats, konden ook de kwaliteiten als corridor en buffer tegen verstedelijking worden versterkt en werd met de zo verkregen rust rond de gedenkplaats blijvend recht gedaan aan de geschiedenis en de aard van deze plek.
Het belangrijkste doel van het conservatie- en visualisatieproject was het veilig stellen van de in het gebied liggende sporen uit de oorlog. In het kader hiervan startte in opdracht van het stichtingsbestuur van de gedenkplaats RAAP Archeologisch Adviesbureau na een bureauonderzoek, in november 2010 een vierdaags veldonderzoek naar de in het noordelijk gebied liggende stellingen, loopgraven en geschutsopstellingen. Van de drie aangetroffen vierkante veldversterkingen waren er twee voorzien van een betonnen fundering met bevestigingsbouten. Hierop kon luchtafweergeschut 'Flugzeugabwehrkanone' of 'FLAK' worden gemonteerd. De positie van de stellingen, de afmetingen van de aarden wallen en de plaatsing van de bouten in de fundering doen vermoeden dat bij de aanleg van de stellingen werd voorzien in de plaatsing van licht (2 cm) luchtafweergeschut.

Terwijl aan de westzijde het kampterrein aansluit op het golfterrein en recreatief bosgebied 'Hooge Kleij', was tot de herinrichting de noordelijk gelegen zone dicht begroeid en ontoegankelijk. Niet alleen door de kap van het oorspronkelijke eikenhakhoutbos in dat gebied ten behoeve van het Kamp voor brandhout, de bouw van barakken en verdedigingswerken als de loopgraven, maar ook door het in de oorlogsperiode storten van afval/compost uit het Kamp, dat de oorspronkelijke bosvegetatie en grond destijds ernstig verstoorde. Mede hierdoor werden de aanwezige militaire en cultuurhistorische elementen overwoekerd door bramenstruweel.

Bij de restauratie en herinrichting van het gebied richtte Haver Droeze zich, naast het herontwikkelen van de oude hakhoutcultuur, vooral op de consolidatie en restauratie van de aanwezige militaire en cultuurhistorische elementen. Zo werden in samenwerking met het RAAP Archeologisch Adviesbureau niet alleen voormalige loopgravenstelsels en oude ontsluitingspaden weer zicht- en beleefbaar gemaakt, maar met het aanbrengen van een verhoogd grondplateau ook de westelijk gelegen kleine voormalige begraafplaats, die kort na de bevrijding in gebruik was voor het tijdelijk bergen van de uit massagraven gedolven stoffelijke overschotten van gevangenen. In feite sloten de tragische bergingswerkzaamheden direct aan bij de totstandkoming en opdracht van de Oorlogsgravenstichting. Wijlen Koningin Wilhelmina gaf daaraan tijdens een radiotoespraak al in 1942 de volgende betekenis aan: 'Nederland zal de martelaren, die vielen voor zijn bevrijding, nimmer vergeten. Naam voor naam, persoon voor persoon, zal hun nagedachtenis bij ons voortleven.'

Het geheel van het heringerichte terrein werd van informatie voorzien om er zo ten bate van de gedenkende, educatieve en didactische functie die het Kamp vervult, invulling aan te kunnen geven en zo in het algemeen het verleden aan ieders eigen indrukken te ankeren.

Met dank aan de inbreng van Cees Biezeveld, Tanne van Nispen en Dick Haver Droeze.

Neuengamme

(Door Sietse P. Geertsema, Stichting Vriendenkring Neuengamme)

Een gedeelte van de gerestaureerde steenfabriek (Klinkerwerke) met de helling waarover de lorries met klei naar boven geduwd werden.

Het voormalige concentratiekamp Neuengamme - tegenwoordig de KZ-Gedenkstätte Neuengamme, een indrukwekkend museum met een goed geoutilleerd documentatiecentrum - ligt ongeveer 25 km ten zuidoosten van Hamburg. Het kamp wordt als buitenkamp van het KZ Sachsenhausen gesticht op 13 december 1938. Een oude steenfabriek op het terrein wordt weer opgestart met gevangenen als dwangarbeiders. In januari 1940 wordt Neuengamme na een bezoek van de hoogste commandant van de SS, Heinrich Himmler, verder uitgebouwd. Het stadsbestuur van Hamburg en de SS-leiding komen overeen dat Hamburg zal investeren in de bouw van een nieuwe grote steenfabriek en dat Neuengamme stenen zal leveren voor nieuwe monumentale bouwwerken die de grootsheid van het nationaalsocialisme in deze stad in beeld moeten brengen.

Vanaf 4 juni 1940 wordt Neuengamme een zelfstandig kamp en groeit het uit tot een van de grote concentratiekampen in Duitsland. Vanaf 1942 en met name vanaf 1944 wordt er een groot aantal buitenkampen ingericht, uiteindelijk meer dan 85, verspreid over heel Noord-Duitsland.

Aanvankelijk moeten de gevangenen vooral stenen produceren, barakken bouwen en afvoerkanalen graven. De klei dienen ze zelf uit de kleigroeve te halen. Hoofddoel van het kamp is echter 'Vernichtung durch Arbeit', vernietiging door arbeid. De omstandigheden zijn onmenselijk. Later komt er ander werk bij, in de scheepsbouw in Hamburg en Bremen, in de wapenindustrie, puinruimen in gebombardeerde steden en het graven van antitankgrachten. Voor zover mogelijk is de situatie in de buitenkampen nog slechter dan in het hoofdkamp.

Eind maart 1945 begint de SS onder druk van het naderende westelijke front en onder druk van grote ondernemers in Hamburg en Bremen die alle sporen van de slavenarbeid willen verwijderen, met de ontruiming van de buitenkampen. Een groot aantal gevangenen komt niet eerst in het al overvolle hoofdkamp terecht, maar wordt rechtstreeks afgevoerd naar de opvangkampen Bergen-Belsen, Sandbostel en Wöbbelin, ook wel sterfkampen genoemd, omdat ze overvol zijn, verzorging er totaal ontbreekt en velen er doodgaan.

Omdat er vanaf half april 1945 voor de ontruiming van het hoofdkamp geen andere uitwijkmogelijkheden meer zijn, legt de kampleiding beslag op een aantal schepen die in de Oostzee liggen, in de buurt van Lübeck, waaronder het passagiersschip Cap Arcona en de vrachtschepen Thielbek en Athen. Meer dan 9.000 gevangenen uit het hoofdkamp worden gedeeltelijk te voet, maar voornamelijk met goederentreinen, via de industriehaven van Lübeck, hierop ondergebracht, dicht opeen onder erbarmelijke omstandigheden. Eerstgenoemde twee schepen worden op 3 mei 1945 door Britse jachtbommenwerpers onder vuur genomen. De Cap Arcona wordt volledig in brand geschoten, de Thielbek tot zinken gebracht. Ruim 7.000 à 8.000 mensen vinden de dood. De tragiek van en het lijden aan het concentratiekamp wordt bij de ramp in de Lübeckerbocht nog eens versterkt doordat de oorlog praktisch is afgelopen, de dood veroorzaakt wordt door 'friendly fire' (bevriend vuur), de slachtoffers op de schepen er van te voren al slecht aan toe zijn, en hoge Britse officieren op de hoogte zijn gesteld van de aanwezigheid van gevangenen op de te bombarderen schepen. Wat er gebeurd is in concentratiekampen in het algemeen en bij deze ramp in het bijzonder, mag niet vergeten worden.

In de Lübeckerbocht vallen ruim 300 Nederlandse slachtoffers. Een paar Nederlanders overleven het bombardement op de Cap Arcona. Anderen overleven op de Athen, die de

marinehaven van Neustadt in vaart vlak voordat de Britse Tyfoons naderen en daardoor niet gebombardeerd wordt. Na 3 mei overlijden van de overlevende Nederlanders nog bijna 25 aan de geleden ontberingen. Ongeveer 190 landgenoten keren naar huis terug. Ook ontsnapt een aantal aan de ramp doordat ze op 30 april al van de Thielbek zijn gehaald en naar Zweden gebracht.

Het droeve eindresultaat van het concentratiekamp Neuengamme is dat van de in totaal 104.000 gevangenen - onder wie ongeveer 13.500 vrouwen in buitenkampen - ongeveer 55.000 de dood vinden, tijdens verblijf in een kamp of bij de ontruiming ervan. Volgens het documentatiecentrum in Neuengamme hebben 6.850 Nederlanders in het hoofdkamp of de buitenkampen gevangen gezeten, van wie volgens onze gegevens 544 vrouwen. Van hen zijn nu 5.591 personen geregistreerd in onze database. Ze kwamen uit alle Nederlandse provincies, dus niet alleen - zoals wel gedacht wordt - uit Noord-Nederland. We kennen de namen van 1.193 teruggekeerden, van wie 371 vrouwen.

Ruim de helft van de Nederlanders kwam uit Kamp Amersfoort. Hier hebben in de oorlog meer dan 35.000 mensen gevangen gezeten. Voor de tussentijdse sluiting in het voorjaar van 1943 waren dat volgens Geraldien von Frijtag 8.522 en na de heropening in 1943 nog eens 26.705. Volgens gegevens uit Neuengamme zijn er voor de sluiting van Amersfoort 15 transporten naar Neuengamme geweest, van in totaal 800 gevangenen. Van 341 van hen kennen we de namen. Na de heropening waren er vier transporten naar Neuengamme van in totaal 3.164 personen. Van 2.911 van hen kennen we de namen. Hierbij waren de grote transporten van 10 september en 14 oktober 1944.

Na de oorlog, tot ongeveer 1950, komt Neuengamme regelmatig in het nieuws. Begin 1946 vindt het Curiohausproces tegen kampcommandant Pauly en zijn medewerkers plaats. Dit wordt ook in de Nederlandse pers uitvoerig verslagen. Sommige mensen schrijven herinneringen aan het kamp en zijn ontruiming op. Daarbij krijgt ook het bombardement op de Cap Arcona en de Thielbek en de redding van de Athen op 3 mei 1945 de nodige aandacht. In Reveille en Appel staan extra veel oproepen voor gevangenen uit Neuengamme in verband met het teloor gaan van de administratie van dit kamp. Zelfs nu nog kan van sommige mensen niet meer gezegd worden dan dat ze ergens in Duitsland zijn omgekomen, 'niet voor en niet na' twee aangeduide data.

Van 1950 tot 1993 raakt Neuengamme bij het algemene publiek in de vergetelheid. Bij de gezinnen van de omgekomenen of de teruggekeerden natuurlijk niet. In 1993 wordt echter de Stichting Vriendenkring Neuengamme opgericht door Joop van Vonderen en Nico Wijnen. Deze stichting probeert ook tegenwoordig ruime aandacht te krijgen voor het concentratiekamp waar zij naar genoemd is, in tv-uitzendingen, radio-interviews, boeken en persberichten en met een eigen website. Daarnaast organiseert zij activiteiten voor de schaarse overlevenden en de nabestaanden, zoals een jaarlijkse contactdag in Nunspeet en herdenkingsreizen naar Neuengamme. Ook verschijnt twee keer per jaar een bulletin. In 2005 is het boek *Nederlanders in Neuengamme* uitgegeven, waarvan inmiddels de vierde druk is verschenen. In 2011 is *De Ramp in de Lübeckerbocht* gepubliceerd. Nabestaanden ontvangen op aanvraag persoonlijke informatie vanuit een uitgebreide digitale database die ontwikkeld is bij de voorbereiding van het eerste en ook dankbaar gebruikt is bij het tweede boek.

Behalve deze activiteiten en publicaties bestaan er ook plannen voor de ontwikkeling van een digitaal monument op internet, vergelijkbaar met het Joodse digitale monument en voor verdere uitbouw van onze contacten met scholen voor basis- en voortgezet onderwijs.

Kortom de Stichting Vriendenkring Neuengamme is een levende stichting. Het bestuur wordt dan ook verjongd met mensen van de tweede naoorlogse generatie. Dat veel gevangenen in Neuengamme voordien gedetineerd waren in Kamp Amersfoort, spiegelt zich in een voortreffelijke samenwerking met het huidige Nationaal Monument, evenals trouwens met organisaties als het Nederlandse Rode Kruis en de Oorlogsgravenstichting. Een en ander willen we met steun van de huidige en van nieuwe donateurs graag in stand houden. De Stichting Vriendenkring Neuengamme is een erkende ANBI-instelling.

Nieuwe donateurs zijn hartelijk welkom.

Uw donatie is aftrekbaar voor de inkomstenbelasting.

Website www.vriendenkringneuengamme.nl
Secretariaat de heer T.J.A. Broers,
Minnaertweg 82, 3328 HN Dordrecht
Tel. (078) 6511436
E-mail: secretariaat.sv.neuengamme@gmail.com

Spoor vaders volgen: ontroerend en bindend (Door Anja van der Starre)

In de vorige editie van Nieuws spraken Jan en Johan Beijering als nabestaanden van hun vader Jans Beijering (kampnummer 14764) over een zeer waarde(n)volle herdenking op 19 april 2012: Blijvend herinneren om nooit te vergeten. Het jaar 2012 stond voor de beide broers in het teken van het volgen van het spoor van hun vader, die op 13 juli 1944 naar Braunschweig in Duitsland werd afgevoerd. Na de bombardementen aldaar werd hij later overgeplaatst naar een kamp van dwangarbeiders in de omgeving van Walbeck in de voormalige DDR.

Jan, Johan en Anja met de handen op het stiltemonument

Jan en Johan Beijering wilden de reis naar Duitsland graag maken en dan specifiek naar de omgeving waar hun vader Jans, van zomer 1944 tot aan de bevrijding in april 1945, als dwangarbeider in een zoutmijn tewerkgesteld was. In januari 2012 was er contact met Anja van der Starre, die onder andere het indrukwekkende boekje Merwedegijzelaars, slachtoffers van de razzia van 16 mei 1944 schreef. Doordat haar vader Bas eenzelfde geschiedenis met de vader van Jan en Johan deelde (eerst Kamp Amersfoort en daarna voor dwangarbeid op transport naar de omgeving Walbeck in Nazi-Duitsland) ontstond er al snel een warm contact.

Anja ondernam een dergelijke reis al eens in de zomer van 2005. Zij daalde toen ook af in een van de zoutmijnen in het gebied rondom Walbeck. Een heel indrukwekkende beleving, die zij graag nog eens wilde ervaren. De reis opnieuw te ondernemen - dit keer in gezelschap van lotgenoten om zo gevoelens te kunnen delen - leek haar een mooi vooruitzicht. Eind mei, net na de Pinksterdagen, gingen ze op reis: Jan en Johan met hun echtgenotes Rika en Roelie en Anja met haar vriend Dick. Ze verbleven met elkaar in het (gasten)huis van Nederlandse vrienden van Anja in Ostingersleben, een klein plaatsje in de buurt van Walbeck. Dankzij de connecties en inspanningen van deze vrienden werd er een mooi programma in elkaar gezet. Mede hierdoor werden het vier ontroerende en zeer indrukwekkende dagen. Twee relevante ervaringen delen ze graag met de lezers van Nieuws.

'In de kelder van het kerkje van Walbeck is in 2007 een stilteruimte ingericht. Aan de muur hangen enkele foto's van werkplekken met korte teksten over de zwarte periode van dwangarbeid. Heel bijzonder is het kunstige monument, dat is gemaakt door studenten bouwkunde van de Universiteit van Kassel. Het monument is van binnenuit verlicht en bevat duizenden zwarte blokjes die symbool staan voor de vele dwangarbeiders. Door de sfeer en de opwellende emoties zijn we minutenlang stil. Tot Johan geroerd en heel passend het Onze Vader begint te bidden om de gevoelens zo een plek te geven. De 'handoplegging' op de vele zwarte blokjes voelt als een warme koestering van en herinnering aan onze vaders. Wij zijn de voogdij van de kerk van Walbeck buitengewoon erkentelijk voor de warme ontvangst, de rondleiding en uitleg van de plaatselijke geschiedenis in de donkere dagen van Nazi-Duitsland.

De dag daarna gaan we met elkaar Unter Tage. Voor ons is het een vrijwillig afdalen, maar wel in het volle besef dat dit voor onze vaders zes dagen per week, gedwongen en onder beroerde omstandigheden, aan de orde was. We melden ons al vroeg in de morgen bij het Informatiecentrum van het Bundesambt für Strahlenschutz in de plaats Morsleben. We worden hartelijk ontvangen en krijgen uitleg over de geschiedenis van de zoutmijn. In de eerste fase van de Bergbau werd zout uit de mijnen gehaald. Wij krijgen vooral informatie over de tweede fase: het tijdperk van het nationaal socialisme en de Tweede Wereldoorlog. De dwangarbeiders werkten in de zoutmijnen ten gunste van de oorlogsproductie. In de mijnen waren werkkamers uitgehouwen, waarin de gevangenen dag in dag uit moesten werken.

In een busje worden we daarna naar Schacht Marie in het dorpje Beendorf gebracht. We moeten allemaal een overall en mijnschoenen aan. Ook krijgen we een mijnlamp en een zuurstoftankje mee. Met twee gidsen dalen we in de liftschacht af: 360 meter naar beneden. Vooraf was dit een heel spannend vooruitzicht en tijdens de afdaling gaan we in meerdere opzichten werkelijk diep. In de mijn maken we - met veel uitleg van de gidsen - een tocht door de gangen. We lopen langs de uitgehakte kamers, waarin de dwangarbeiders moesten werken. De rillingen lopen ons over de rug bij de gedachte dat onze vaders hier dag in dag uit tewerkgesteld werden.

Lange dagen zonder daglicht, zonder een fatsoenlijke maaltijd, ver van huis en hun dierbaren in Nederland. We blijven twee uur in de ondergrondse gangen van de nu verlaten zoutmijn. Bij terugkeer is het daglicht een verademing, letterlijk een verlichting van doorgestane emoties. Het is goed om daarna weer terug te keren naar het informatiecentrum, waar we onder het genot van een maaltijd met elkaar nog napraten. Er vloeien tranen van ontroering, maar ook van dankbaarheid. We sluiten de middag af met het maken van een groepsfoto.

Het spoor volgen van onze vaders in Walbeck is een blijvende, dankbare herinnering geworden. Met diep respect voor onze dierbare vaders, die ontberingen moesten doorstaan, maar niet zijn gezwicht voor tirannie!! Als nabestaanden koesteren wij de ontstane vriendschap en onderlinge band. Die verbinding met onze vaders, met elkaar als nabestaanden betekent: de herinnering voor altijd levend houden. Om nooit te vergeten!

Nabestaanden Jans Beijering en Bas van der Starre,
oud-gevangenen Kamp Amersfoort
Borger, Jan Beijering
Hoogeveen Johan Beijering
Dordrecht, Anja van der Starre

Na de Oorlog

Pim Reijntjes (1919) was tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in het verzet. In mei 1943 nam hij deel aan een poging tot Engelandvaren; maar het was een verraden zaak en zo belandde hij achtereenvolgens in Scheveningen, Vught, Amersfoort, Natzweiler en Dachau. Na de bevrijding werd hij omroeper bij Radio Herrijzend Nederland, het begin van een bijna veertigjarige omroepcarrière. In 1985 werd hij gepensioneerd; in de jaren die volgden is hij actief geweest in het werk voor verzetsorganisaties, met als hoogtepunt het Nationaal Dachau Monument in Amsterdam.

Meer dan twee jaar heeft mijn gevangenschap geduurd; al die tijd ben ik samen gebleven met mijn broer; en samen hebben wij, als enigen van onze groep, het kamp overleefd. Een wonder!

Het waren jaren om nooit te vergeten. Maar op 29 april 1945 brak de zon door; Amerikaanse troepen kwamen ons bevrijden! Daarna heeft het nog wel een maand geduurd voordat wij weer thuis waren. De reden waarom het zo lang duurde is, dat Nederland andere dingen aan zijn hoofd had, dan het repatriëren van landgenoten in verafgelegen kampen. Drie weken na de bevrijding heeft het Militair Gezag eindelijk een colonne vrachtauto's weten vrij te maken voor onze terugreis. Eind mei waren we thuis in Amsterdam. Heerlijk natuurlijk! Ze waren er allemaal nog en ze hadden de Hongerwinter goed doorstaan. En mijn altijd zo mollige moeder slank als een den. Er kwam een draaiorgel en een stukje in de krant en allerlei mensen kwamen kijken hoe we het er van afgebracht hadden. Zij vertelden ons over de ellende die zij hadden doorstaan, over de Hongerwinter en de tulpenbollen die zij hadden gegeten. Het lukte de repatrianten niet om duidelijk te maken wat ze in die kampen allemaal hadden meegemaakt en hoe ze dat hadden ondergaan. De mensen luisterden wel, maar ze hadden niet echt hun hoofd erbij. Zij waren nog zo vervuld van de eigen ellende dat, wat de thuiskomers te vertellen hadden, soms maar half werd gehoord.

We hebben het gehaald!

Allerlei dokters bekeken, beklopten en fotografeerden ons en waren verbaasd dat ze niets vonden. Ik zou dus eigenlijk zo maar weer verder kunnen waar ik gebleven was. Maar een goed plan ontbrak; het was allemaal een beetje onoverzichtelijk in die na-oorlogse dagen. Ik nam een beetje vakantie en in september werd ik aangenomen als omroeper bij Radio Herrijzend Nederland. Het zou het begin worden van een omroepcarrière van bijna veertig jaar.

Mijn broer ging naar de Luchtmacht om te worden opgeleid tot vlieger, vervulling van zijn jeugdideaal. Hij is gaan vliegen en is daar pas na 24.000 vlieguren mee opgehouden.

Maar niet iedereen is er zo goed vanaf gekomen. Veel van onze kampvrienden zijn in de jaren na de bevrijding aan de gevolgen van de kamptijd ziek geworden en alsnog overleden. Van de mensen die gewoon weer aan het werk waren gegaan, hadden sommigen jarenlang nauwelijks problemen. Maar dan maakte alsnog het KZ-verleden zich van hen meester; zij moesten worden behandeld en in veel gevallen werden ze tenslotte afgekeurd. De gezonden gingen natuurlijk op ziekenbezoek, thuis of in het ziekenhuis.

Kort na onze thuiskomst hebben mijn broer en ik een bezoek gebracht aan de moeders van twee van onze omgekomen kampvrienden. Wij hadden daar erg tegenop gezien, maar wij vonden dat het op onze weg lag. Eén moeder huilde veel en stelde vragen waar wij het antwoord niet op wisten.
De tweede moeder huilde niet. Ook haar dochter was actief geweest in het verzet en was door de Duitsers gefusilleerd. Ze zei ons dat ze er trots op was dat haar twee enige kinderen waren gevallen voor het vaderland. En wat zeg je dan?

Comités

Deze mensen, die elkaar onder zulke moeilijke omstandigheden hadden gekend, wilden na de oorlog het contact natuurlijk in stand houden. Ze gingen elkaar opzoeken en spraken dan over hun gezamenlijke ervaringen. Geleidelijk aan ontstonden op deze basis de kampcomités, ieder kamp een eigen comité.

Sommige van deze zelforganisaties ontstonden al gauw na de bevrijding, anderen veel later. Soms waren ze informeel, zoals de vrouwen van Vught en Ravensbrück, die elke zes weken samen koffie dronken in het café van de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Daar werd ook grotere plannen beraamd. Begin december kregen de kampvriendinnen een uitnodiging voor een gezellige réunie op 15 december 1945 in Instituut Schoevers in Den Haag; met een diner bij Lensvelt Nicola. Die uitnodigingen waren een beetje in de stijl van Joop Ter Heul, van meiden-onder-elkaar. Het menu vermeldde bijvoorbeeld dingen als Salade Holanderski en potage Ravensbrück. De toegangsprijs was 10 gulden, en voor de meeste vrouwen was dat een rib uit hun lijf. Maar ze kwamen, en het werd een groot succes.

Niet alle dames waren zo enthousiast. Er was een groep die kritiek had op de jolige aanpak van het feest. Het zou geen gezellige bijeenkomst moeten zijn, vonden zij, maar een waardige herdenking, ter nagedachtenis aan degenen die waren omgekomen. Deze vrouwen haakten om deze reden af, en er kwam een Ravensbrück-comité met een linkse signatuur.

Twee jaar achter prikkeldraad...

Zo hebben er zelfs enige tijd twee Ravensbrück comités bestaan. Bij de Buchenwalders speelde zich een vergelijkbaar conflict af. Ook hier grepen de communisten de macht, reden voor anderen om af te haken. Zelfs het Nederlands Auschwitz Comité heeft enige tijd communistische tendenzen vertoond; alles bij elkaar reden voor de andere groeperingen zich daar tegen af te zetten. Na die eerste wilde jaren is het met Ravensbrück en Auschwitz allemaal goed gekomen, maar een representatief Buchenwald Comité is er nooit gekomen.

Op 29 april 1946, precies een jaar na de bevrijding ontmoeten de oud-Dachauers elkaar in Hilversum, in de NCRV-studio. Piet van den Hurk, dirigent van het NCRV-orkest is namelijk een kampgenoot. En zo komt het dat het hele stel wordt uitgenodigd voor een concert met eten en drinken, en een radio-rede door Pim Boellaard, de vertrouwensman van de oud-gevangenen.

Op 23 juli 1960 wordt in het voormalige concentratiekamp Natzweiler het Franse Nationale Verzetsmonument ingewijd, door niemand minder dan President De Gaulle. Voorafgegaan door een detachement Spahi's, met omfloerste trom, rijdt daar de generaal, staande in een open Citroën DS, over de Lagerstrasse. Dat is wel even slikken!

Niet alle ex-gevangenen zijn toegetreden tot de kampcomités. Sommigen wilden het verleden maar het liefst zo gauw mogelijk vergeten en zochten nauwelijks contact met hun vrienden uit het kamp.

Het is begrijpelijk dat de voormalige verzetsmensen, die tijdens de oorlog zo'n duidelijk standpunt hadden ingenomen, zich na de oorlog opnieuw zouden laten gelden. Zij begonnen zich te organiseren, per groep, per gemeente, provinciaal. Maar er was grote behoefte aan één landelijke organisatie. Dat werd de Vereniging van Ex-Politieke gevangenen in de Bezettingstijd, kortweg EXPOGE, die eind 1945 werd opgericht. Het was allemaal wat vaag en onoverzichtelijk in het begin, vooral omdat de definities niet duidelijk waren. Het bleek moeilijk om, de politieke gevangenen onder één noemer te vangen. Maar wel stond van het begin af aan vast dat de teruggekeerde joden geen lid konden worden. Die waren immers niet om principiële of politieke redenen in gevangenschap terechtgekomen. Ook de Jehova's getuigen, de Bijbelvorsers, werden geweerd; en wel omdat die zich in de kampen niet al te best zouden hebben gedragen. Verder was er nog een belangrijke groep verzetslieden die was uitgesloten van het lidmaatschap, namelijk degenen die zich niet hadden laten pakken. Van hen was het in heel veel gevallen nauwelijks aan te tonen dat zij inderdaad actief aan het verzet hadden deelgenomen.

Ook de politieke achtergrond van de leden speelde een rol. De communisten waren oververtegenwoordigd in het hoofdbestuur en het was wel duidelijk dat ze van plan waren, de leiding helemaal over te nemen. Dat stuitte natuurlijk op verzet bij de anderen. En toen in 1948 de CPN zich, na de Russische inval Tsjecho-Slowakije solidair verklaarde met de Sovjet-Unie was de maat vol. Alle communisten werd het lidmaatschap van de vereniging ontnomen. Het was een bittere pil voor de communistische verzetsmensen, om zo door hun voormalige kampgenoten aan de kant te worden gezet. En dit nog wel in een tijd dat NSB-ers die geen strafblad hadden weer in gratie werden aangenomen. Deze oorlog om de oorlog zou een kwart eeuw duren. Pas na afloop van de koude oorlog zou het voormalig verzet, van links tot rechts weer on speaking terms komen. Er waren communisten die hun Nederlanderschap hadden verloren, omdat zij in vreemde krijgsdienst waren getreden. Dat betekende dat zij bij allerlei voorzieningen, zowel materieel als financieel, steeds weer achter het net visten. De Nederlandse overheid doet alleen maar zaken met Nederlanders.

Expogé heeft zich overigens uitermate actief betoond.
Zo was de vereniging onder meer betrokken bij de opsporing van vermiste personen. In samenwerking met de Stichting 1940-1945 werd een wettelijk pensioen tot stand gebracht: de Wet Buitengewoon Pensioen. Bestuursleden namen deel aan het opsporen van oorlogsmisdadigers; en verhieven hun stem wanneer daar aanleiding toe was. Tegen het gebrek aan belangstelling voor de dodenherdenkingen bijvoorbeeld, en tegen het vrijlaten van oorlogsmisdadigers.

Contacten met de overheid waren schaars; in het na-oorlogse Nederland was voor het voormalige verzet geen speciale rol weggelegd. Eén van de redenen van deze terughoudendheid was zeker ook de rol van de communisten in de verzetsorganisaties.

Status

Anders dan in andere Europese landen was het toekennen van uitkeringen en het uitdelen van medailles hier niet gebruikelijk. Het credo was: niet klagen, niet omkijken en zo snel mogelijk weer over tot de orde van de dag.

Tot aan de Duitse inval in 1940 had ons land al een eeuw geen oorlog meer gekend, wij kenden geen veteranentraditie; en wilden daar ook niets van weten. De opvang van de slachtoffers liep meer langs de lijnen van maatschappelijk werk, zoals Volksherstel en wat later, de Stichting 1940-1945.

De ex-politieke gevangenen hadden geen officiële status, maar ze werden respectabel gevonden en hadden op allerlei gebieden toch een vinger in de pap. Hun argumenten hebben de doorslag gegeven voor de viering van de nationale feestdagen 4 en 5 mei. Zij zorgden ervoor dat er een Verzets-Herdenkingskruis kwam; zij klaagden het Nederlandse Rode Kruis aan, dat had nagelaten de hongerige gevangen in de concentratiekampen voedselpakketten te sturen. De hele bovenlaag van de hofhouding bestond uit mensen uit het voormalige verzet. Koningin Wilhelmina duldde niemand anders in haar di-

recte omgeving. Tijdens de regeerperiode van Koningin Juliana is dat zo gebleven, en al die jaren was het hof een gezellige boel van vrienden onder elkaar. Koningin Beatrix heeft aan die situatie een einde gemaakt.

Het aantal verzetsorganisaties bleef steeds maar groeien. De ene stichting na de andere verscheen ten tonele. Samenwerkend Verzet, het Genootschap Engelandvaarders, Escape, de Vereniging van Pilotenhelpers, Vereniging Verzetsgepensioneerden, Comité Zaans Verzet, Friesland 1940-1945, Comité Herdenking Februaristaking. En nog veel meer. Ook onstond er contact met de kampcomités van andere Europese landen, en die hebben zich weer verenigd in centrale comités. Zo zetelt het internationale Dachau Comité in Brussel, het internationale Natzweiler Comité in Luxemburg, het internationale Auschwitz Comité in Berlijn. Etcetera.

Kampherinneringen
Voor veel mensen heeft de kamptijd een stempel op hun verdere leven gedrukt. De meesten gingen thuis gewoon weer aan het werk, en een relatief groot percentage daarvan maakte een uitstekende carrière. Maar het kamp was nooit helemaal weg; bij niemand. En als de oude kameraden elkaar ontmoetten dan gingen de gesprekken steevast over dit onderwerp. Geen detail werd in deze verhalen overgeslagen; het waren soms lange monologen, van een uur of meer. Voor de kampvrienden was dat nog wel uit te houden, maar ook bezoekers kregen de volle laag en die werd het op den duur soms wel eens te veel.
De vrouwen serveerden koffie, maar hadden geen deel aan het gesprek.

Huwelijken waren soms een ramp, soms heel innig, maar altijd zwaar belast. Veel mannen hadden lichamelijke klachten en problemen als slapeloosheid, nachtmerries, driftbuien en woedeaanvallen. Als ze voor de oorlog getrouwd waren, kregen de vrouwen soms een vreemde man terug, met wie het moeilijk was, het oude leven voort te zetten. Soms had de vrouw niets geweten van zijn verzetsactiviteiten. Als zo'n man dan werd gearresteerd en zij bleef zitten met een stel kleine kinderen, dacht ze natuurlijk: Heeft hij dan niet aan zijn gezin gedacht? Vrouwen die pas na de oorlog trouwden wisten soms helemaal niet wat hun man achter de rug had. De eerste tijd hadden zij veel begrip voor het verdriet van hun mannen. Maar naarmate de tijd verstreek ontstonden er wrijvingen in de gezinnen. Jaar in, jaar uit, en het werd in veel gevallen alleen maar erger. Moeders vormden dan een buffer tussen de kinderen en hun vader. In een poging ze voor te bereiden op een lot dat hen zelf had getroffen, onderwierpen die hun kinderen aan een spartaanse opvoeding. Sommigen kregen een streng dieet en werden niet getroost als ze pijn hadden. 'Bek houden! Wat dacht je dat je vader in de oorlog heeft meegemaakt! Onder de koude douche, dan is het zo weer over!' En hoe ervaart een kind het, als zijn vader vrijwel iedere nacht gillend wakker wordt uit zijn vreselijke nachtmerries? Het is niet goed gegaan met deze kinderen. Veel van hen zijn hun vaders gaan haten; ik heb begrafenissen meegemaakt waar zonen hun vaders publiekelijk aan het kruis nagelden. Ik heb er kromme tenen van overgehouden.

Syndroom
Al deze dingen zijn terug te voeren op de psychische gevolgen van de verschrikkingen waaraan deze mensen in het concentratiekamp hebben blootgestaan. In eerste aanleg werd daar niet veel aandacht aan besteed. Hulpinstanties als het Rode Kruis en de Stichting 40-45 deden hun best, maar het bleef behelpen; het was een onbekend verschijnsel, en precedenten waren er niet. De medici begrepen wel dat zo'n schokkende tijd psychische gevolgen zou kunnen hebben. Maar in die dagen was het parool: 'alles maar zo gauw mogelijk vergeten; dan gaat het vanzelf wel over'. Dat was ook het standpunt geweest na de Eerste Wereldoorlog, toen Engelse soldaten, die terugkeerden uit in de Franse loopgraven, een vreemd gedrag gingen vertonen. Shellshock heette dat toen. Het zou twaalf jaar duren voordat het probleem de aandacht kreeg die het verdiende.
In 1957 promoveerde de psychiater Jan Bastiaans aan de Universiteit van Leiden op het onderwerp: Psychosomatische Gevolgen van Vervolging en Verzet. Zijn boek was een neerslag van langdurige sessies die hij had gehad met oud-gevangenen. Hij had geprobeerd ze te laten praten over wat ze hadden meegemaakt en zo opnieuw te beleven, wat ze maar niet konden vergeten. Hij dacht zijn patiënten zo te kunnen bevrijden van hun trauma. Maar het lukte niet echt, zijn patiënten waren te geremd om zich vrij te uiten. Bastiaans nam zijn toevlucht tot een paardenmiddel door ze LSD toe te dienen. Zeer omstreden methode en weer met nauwelijks enig resultaat. Een nieuw woord ontstond, het Post-concentratiekamp Syndroom, of kortweg het KZ-syndroom.

Professor Bastiaans heeft de zaak onder de aandacht van zijn studenten willen brengen door middel van een film waarin een sessie met een van zijn patiënten te zien was. Het was een aangrijpende film, geheten 'Begrijpt u nu waarom ik huil?' en gemaakt door de cineast Louis van Gasteren.
In 1973 werd in Oegstgeest het 'Centrum '45' opgericht, waar getraumatiseerde patiënten een gespecialiseerde behandeling konden krijgen. Iedere referentie aan een ziekenhuis was hier vermeden; het was meer een soort sociëteit voor lotgenoten. Dit onderlinge contact werd gezien als een belangrijk onderdeel van de behandeling.

Drie van Breda
De Tweede Wereldoorlog stond in die na-oorlogse jaren voortdurend in de publieke belangstelling. Vijf jaar lang was iedere maand Dr. Lou de Jong op de televisie met zijn serie 'De Bezetting', waarin hij aan de hand van interviews en historisch filmmateriaal, de oorlogsjaren in alle details de revue liet passeren. Daar is het niet bij gebleven. Tot de dag van vandaag verdiept het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie zich in alle aspecten van de Tweede Wereldoorlog.

Het proces tegen Adolf Eichmann in 1961 werd door de media van dag tot dag gevolgd. In 1965 verscheen het boek ´Ondergang' van Jacques Presser; standaardwerk over de Jodenvervolging. Juist in datzelfde jaar verloofde prinses Beatrix zich met de Duitser Claus Von Amsberg; en een groot deel van de Nederlandse bevolking vond dat in deze moeilijke tijden een verkeerde keus.

Steeds weer waren er dingen aan de hand die de publieke opinie verder aanscherpten. Opzienbarende zaken als Menten, Weinreb, de Zwarte Weduwe Rost van Tonningen en vooral de drie Duitse oorlogsmisdadigers die in de koepelgevangenis van Breda hun levenslange celstraf uitzaten. Het waren Willi Lages, Ferdinand Aus der Fünten, beide sleutelfiguren in de Jodenvervolging en Joseph Kotälla, de beul van Amersfoort.

In 1971 verscheen Dries van Agt ten tonele, als minister van Justitie in het kabinet Biesheuvel. Eén van de eerste dingen die hij deed, was pleiten voor vrijlating van de Drie van Breda. Dat veroorzaakte een storm van protest van ongekende omvang; uit alle lagen van de bevolking, in het bijzonder vanuit het voormalige verzet. Geschrokken door de negatieve reacties beloofde hij de Kamer niet tot vrijlating te zullen overgaan, zonder hierover alle betrokkenen te hebben geconsulteerd. Daarmee zette hij de deur wijd open voor een openbare discussie. Besloten werd een hoorzitting te organiseren waarin vertegenwoordigers van het verzet en de vervolgden, hun standpunten uiteen zouden kunnen zetten.

Emotioneel debat in de Tweede Kamer. Minister Van Agt moet bakzeil halen: geen gratie voor de Drie van Breda.

Deze openbare hoorzittting vond plaats op 24 februari 1972 in het gebouw van de Tweede Kamer. Een hele dag lang speelden zich hier hartverscheurende taferelen af. Vooral ook omdat de zitting integraal door televisie en radio werd uitgezonden, kon iedere Nederlander zien en horen wat zich daar afspeelde. De tegenstanders van gratie waren op de zitting veruit in de meerderheid; voorstanders bestempelden zij als verraders. De protesten liepen zo hoog op dat de voor- en tegenstanders van vrijlating elkaar in de haren vlogen en de Publieke Tribune moest worden ontruimd.

Diezelfde dag nog brachten de tegenstanders hun geheime wapen in stelling; de film Begrijpt u nu waarom ik huil?, werd door de VARA-televisie uitgezonden. Heel Nederland werd nu met de neus op de feiten gedrukt. De film werd het gesprek van de dag en was oorzaak van enorme emotionele ontladingen. En heel veel voorstanders van vrijlating wijzigden na het zien van deze film hun standpunt. Het Kamerdebat dat volgde op de hoorzitting duurde dertien uur; de regering kreeg geen poot aan de grond; en zo was de gratiëring voorlopig weer van de baan. Waar het eigenlijk op neer kwam is, dat 'De Drie' na 27 jaar gevangenschap opnieuw publiekelijk werden berecht. Het begrip goed of fout dat in de oorlogsjaren gold, kreeg in 1972 een nieuwe lading; de tegenstanders van gratie waren goed; de voorstanders fout.

Door alle publiciteit die er in de loop van de jaren is geweest, zou de indruk kunnen ontstaan dat àlle kampgevangenen gebukt gingen onder het syndroom. Dit is zeker niet het geval. Het ging om een minderheid, maar het is moeilijk te bepalen om hoeveel mensen dat ging. En het is natuurlijk ook weer niet zo dat iedereen die zijn stem tegen gratie voor de Drie van Breda heeft verheven, lijdende was aan het KZ-syndroom.

Monumenten

Anders dan in de rest van Europa staan er in de Duitse steden nergens oorlogsmonumenten. De enige monumenten daar staan in de voormalige concentratiekampen. Ze zijn opgericht en voor een goed deel bekostigd door de mensen die daar gevangen hebben gezeten. Duitsland wilde zijn belaste verleden maar liefst zo gauw mogelijk vergeten. En er was dus weinig animo om aan dit soort intitiatieven mee te werken. Sommige kampen zijn in 1945 meteen plat gebulldozerd; andere werden gebruikt voor de opvang van oorlogsmisdadigers en vluchtelingen. Zo komt het dat het herdenken in Duitsland maar moeizaam op gang is gekomen, en dát dikwijls nog, na veel aandringen en financiële steun uit het buitenland.

Ook in Nederland zijn inmiddels drie kampmonumenten verrezen, alle drie in Amsterdam. Op het Museumplein staat sinds 1972 het Ravensbrück monument, een zeer bijzonder ontwerp. Elf stalen panelen staan rondom een stalen zuil, met lichtflitsen en het geluid van een hartslag. In het Wertheimpark ligt het Auschwitzmonument: Gebroken Spiegels, een opzienbarend ontwerp van Jan Wolkers. Nooit meer Auschwitz staat er te lezen. En in het Amsterdamse Bos bevindt zich het Nationaal Dachau Monument. Ook hier gaat het om een zeer bijzonder ontwerp. Als iemand mij vraagt: 'Waar staat het Dachau Monument?, dan antwoord ik, 'Het Dachau Monument stáát niet, het lígt'. En zo is het. Het monument bestaat uit een blauwstenen straat, van zestig meter lang en omzoomd door hoge Taxushagen. Ieder jaar houden de vriendenkringen een herdenking bij hun monument, rond de datum van hun bevrijding. Auschwitz in januari, in april Dachau en Ravensbrück.

En ook de Nederlandse voormalige concentratiekampen Vught en Amersfoort herdenken hun doden in eigen kring. Opmerkelijk is dat de belangstelling voor deze plechtigheden nog ieder jaar nog toeneemt. De kinderen en de kleinkinderen van de kampoverlevenden blijven komen, zelfs nog jaren na de dood van hun vaders. De jongste oud-gevangenen lopen inmiddels tegen de negentig en hun aantal blijft slinken.
De oude vrienden blijven zo goed en zo kwaad als het kan, herdenkingen en réunies bijwonen; met als vaste prik 4 mei Dodenherdenking in Amsterdam, vijf mei Wageningen, bevrijdingsparade. En ieder jaar meer rolstoelen. Sommige kampcomités zijn inmiddels bij gebrek aan leden opgeheven; in anderen zet de tweede, en zelfs de derde generatie, de werkzaamheden voort. Zij zijn het die nu ieder jaar de herdenkingen organiseren; bij de monumenten die hun vaders hebben opgericht. En met een laatste feestelijke bijeenkomst sloot Expogé eind september 2009 zijn deuren. Als troost kreeg iedereen een handje van de koningin.

Nog steeds verschijnen er nieuwe boeken over de oorlog, en hoeveel films en televisieprogramma's worden nog steeds over dit onderwerp gemaakt? Het einde is nog niet in zicht en het is wel duidelijk dat de herinnering aan 40-45 nog steeds springlevend is.

Ten dele ontleend aan: Na het Kamp, Jolande Withuis.

Een paar spelden in een onbekende hooiberg

(Door Remco Reiding)

Doe je al veertien jaar onderzoek, bevind je je in een tamelijk onbekend archief ineens tussen 29.000 ziekenhuisboeken met de gegevens van 25 miljoen oorlogsslachtoffers.

Dat zit zo. Onlangs kreeg ik de kans het Krankenbuchlager in Berlijn te bezoeken. Dat is sinds 2007 geen vanzelfsprekendheid meer, want - zoals het archief op de website vermeldt - worden geen particuliere aanvragen meer in behandeling genomen.

Voor mijn onderzoek leek een bezoek mij waardevol, maar zelfs voor mijn humanitaire missie - de opsporing van nabestaanden van in Leusden begraven Sovjetsoldaten - werd aanvankelijk geen uitzondering gemaakt. Een verzoek op officieel briefpapier, vergezeld van aanbevelingsbrieven van Hare Majesteits Ambassadeur te Moskou en het NIOD Instituut voor Oorlogs- Holocaust en Genocidestudies, deed echter wonderen. Ik mocht komen.

Ik reisde af naar Berlijn in de wetenschap dat zich in het Krankenbuchlager ziekenhuizenboeken uit oorlogstijd lagen, met persoonsgegevens van voornamelijk soldaten. Maar wat ik er aantrof, bleek mijn stoutste verwachtingen te overtreffen. Kaartenbakken met de gegevens van 25 miljoen zieken en gewonden uit oorlogstijd. Honderden stellages met lange rijen vol ziekenhuisadministraties. Meer dan 29.000 oude boeken uit de Tweede Wereldoorlog met elk honderden pagina's vergeeld papier.

Ik begreep er niets van. Oude rotten in het vak kenden het Krankenbuchlager wel, maar hoe kan het dat dit archief verder nauwelijks bekendheid geniet! Niet voor het eerst tijdens mijn onderzoek zag ik dat de veel gehoorde opmerking dat er niet veel bewaard is gebleven gelogenstraft, al gebeurt het je na veertien jaar onderzoek zelden dat je zo'n omvangrijke nieuwe schat aan gegevens over oorlogsslachtoffers vindt. De chef toonde me de kaartenbakken en het systeem achter de nummers op de boeken. En, oh ja, of ik 's avonds het licht wilde uit doen, aangezien de twee resterende medewerkers van het archief al om drie uur naar huis gaan. Dus bevond ik me enkele uren later geheel alleen in de schatkamer, als een kind alleen in een snoepwinkel.

In die enorme hooiberg ging ik op zoek naar een paar spelden, gegevens van in Leusden begraven Russen, waarmee hun identiteit alsnog valt vast te stellen en hun nabestaanden geïnformeerd kunnen worden. Ik vond veel van 'mijn jongens' terug in tientallen verschillende boeken, al was de informatie vaak te karig om een succesvolle zoekactie op poten te zetten. Niettemin leiden de gevonden gegevens zonder twijfel tot de opsporing van enkele families, die tot op de dag van vandaag niet weten wat er met hun vader, grootvader of oom is gebeurd.

Want al is mijn in april gepubliceerde boek 'Kind van het Ereveld' een blijvende nagedachtenis aan de 865 in Leusden begraven Sovjetsoldaten, het is nog niet het einde van mijn pogingen het lang vergeten Russisch Ereveld onder de aandacht te brengen. De overweldigende aandacht voor het boek (de derde druk is verkrijgbaar bij Kamp Amersfoort) heeft ook geleid tot veel nieuwe aanmeldingen voor grafadoptie. Waren een jaar geleden 190 graven ondergebracht, inmiddels zijn 340 soldaten geadopteerd. Het streven is voor alle 865 soldaten een adoptant te vinden.

Op 3 mei werden op alle geadopteerde graven bloemen geplaatst door de negen nabestaanden die eerder op de dag het graf van vader, grootvader of oom hadden bezocht. Zo konden zij aan den lijve ervaren dat hun familielid en hun kameraden door ons niet worden vergeten.

Op dit moment wordt hard gewerkt aan het mogelijk maken van een Russische vertaling van het boek, in de verwachting dat ook het Russische publiek dit jaar nog kennis kan nemen van het Russisch Ereveld en de 865 Sovjet-Russische oorlogsslachtoffers die in ons land begraven zijn.

Lidia Jakovleva en haar dochter Natalja worden gefilmd voor de NCRV-documentaire tijdens het bezoek aan het graf van Lidia's vader op het Russisch Ereveld.

En nog altijd reis ik het hele land door om het Russisch Ereveld, Kamp Amersfoort, grafadoptie en het boek onder de aandacht te brengen. De meeste lezingen zijn besloten, maar sommige zijn voor iedereen toegankelijk, te weten:

- Museum Flehite, Amersfoort: 23 april, 20.00u (http://www.historisch-amersfoort.nl/evenementen)
- Deventer Filmhuis: 24 april, 20.30u
- De Rijp: 4 mei, 18.00u (http://www.cartouche-graftderijp.nl/programma-2012/2013/remco-reiding-kind-van-het-ereveld.html)
- Haren, november (datum nog niet bekend)

In de tussentijd stel ik alles in het werk om toch nog meer families van soldaten te vinden. De laatste loodjes wegen het zwaarst, maar - zoals ik vroeger als luie puber wel eens te horen kreeg: 'Kan niet ligt op het kerkhof en wil niet ligt er pal naast'.

Remco Reiding is secretaris van de Stichting Russisch Ereveld (zie www.russisch-ereveld.nl). Hij spoort al veertien jaar nabestaanden op van Sovjetsoldaten die in de nabijheid van het voormalige Kamp Amersfoort zijn begraven.
Meer over het Krankenbuchlager: https://www.berlin.de/lageso/versorgung/krankenbuchlager/index.html

Zeg maar mamma

Aandacht voor schuilplaatsverleners via boek en nieuwe stichting

Vanaf 27 maart is het boek 'Zeg maar mamma' onder andere bij Kamp Amersfoort verkrijgbaar. Het boek is de vertaling van het in Canada met succes ontvangen boek 'Call me mom' van Fred van Zuiden.

In 'Zeg maar mamma' beschrijft de auteur zijn eigen ervaringen; de eenzaamheid van een joodse jongen die op 12-jarige leeftijd moet onderduiken. Gescheiden van familie brengt hij bijna drie jaar door op 26 verschillende adressen. Naast spannende en angstige momenten van verraad, of de kans opgepakt te worden, beschrijft hij treffend de huiselijke sfeer en de warmte van diegenen die hem liefdevol een schuilplaats hebben gegeven.

Fred van Zuiden draagt zijn boek op aan de schuilplaatsverleners die hem en tienduizenden anderen uit de handen van de nazi's hebben weten te houden. Deze mensen deden hun heldhaftige werk in alle stilte en anonimiteit en zij waren niet het type om tijdens of na de oorlog aandacht te vragen voor hun verzetswerk.

In 2012 is de Stichting Schuilplaatsverleners opgericht. De stichting heeft zich ten doel gesteld om in Amersfoort een monument - als nationaal moreel erfgoed - op te richten als eerbetoon aan hen, die gedurende de Tweede Wereldoorlog onbaatzuchtig een schuilplaats verleenden aan mensen die met de dood of gevangenschap werden bedreigd door de nazi-bezetter. De stichting wil daarvoor gelden inzamelen en is in staat gesteld, dankzij een eerste financiële bijdrage, de opbrengst uit de verkoop van 'Zeg maar mamma' te gebruiken voor het oprichten van dit monument. Daarnaast heeft de bekende kunstenaar Eric Claus (www.ericclaus.nl) zijn medewerking toegezegd en een prachtig ontwerp gemaakt.

Een proefmodel in brons is te koop voor € 300,- en te bestellen bij Kamp Amersfoort (info@kampamersfoort.nl) of bij de stichting Schuilplaatsverleners (secretaris Jos Pothof, jpothof@xs4all.nl of 06-54755072).

Herdenking 19 april 2013

(Door Diana Penders)

Op vrijdag 19 april 2013 is het 68 jaar geleden dat Kamp Amersfoort door de Duitse autoriteiten officieel werd overgedragen aan mevrouw Loes H.M.A. van Overeem-Ziegenhardt, hoofd van de Dienst voor speciale hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis. Vanaf 13:30 uur wordt deze gebeurtenis tijdens een plechtigheid herdacht. Bestuur en medewerkers van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort nodigen u van harte uit hierbij aanwezig te zijn.

Bij de herdenking zullen oud-gevangene Herman Otten en Job Cohen een korte voordracht houden.

Na het in acht nemen van twee minuten herinneringsstilte start het defilé langs het monument 'Gevangene voor het Vuurpeloton' aan het einde van de voormalige schietbaan. De eerste krans zal worden gelegd door twee oud-gevangenen. Aan iedere aanwezige wordt een roos uitgereikt die bij het beeld 'De Stenen Man' wordt neergelegd. De muzikale begeleiding wordt dit jaar verzorgd door Het Trompetterkorps der Koninklijke Marechaussee onder leiding van dirigent kapitein Erik Janssen, terwijl het Jiddisch koor 'Hejmisj Zain' onder leiding van dirigent Jules Bart de vocale bijdrage zal leveren.

Programma

10:30 Ontvangst van oud-gevangenen. Tijdens deze besloten bijeenkomst zal een speciale herdenkings postzegel worden uitgereikt.
12:00 Ontvangst van speciaal genodigden en overige gasten.
13:10 Aanvang van de muzikale en vocale begeleiding.
13:30 Aanvang herdenkingsplechtigheid.
De voorzitter van het bestuur van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, de heer Ir. M. van Hoogevest, zal alle aanwezigen welkom heten.
Daarna zingen allen het eerste en zesde couplet van het Wilhelmus.
Toespraak van oud-gevangene Herman Otten.
Daarna richt de heer Cohen het woord tot de aanwezigen, gevolgd door de voordracht van een gedicht door een van de winnaars van de wedstrijd 'Dichter bij 4 mei'. Na het spelen van 'taptoe infanterie' wordt de appelklok geluid door Frans van den Berg jr. waarna twee minuten stilte in acht wordt genomen.
Daarna start - onder aanvoering van oud-gevangenen - het defilé langs het monument 'Gevangene voor het vuurpeloton'.
14:30 Kranslegging bij het monument door twee oud-gevangenen van Kamp Amersfoort.

De plechtigheid is omstreeks 15:00 uur ten einde.
Meer informatie over onze jaarlijkse herdenking vindt u - evenals de aanmeldingsformulieren - op onze website www.kampamersfoort.nl.

Project 'Historische verhalen' (Door Carla Huisman)

10 januari 2011, Frank Letterie, de hoofdpersoon uit het boek Oorlog zonder vader, bij Kamp Amersfoort.

In de periode maart en april vindt opnieuw het project Historische verhalen plaats. Het project is ontwikkeld voor groep 7 & 8 van het basisonderwijs. Het begint in de klas waar de leerkracht het boek Oorlog zonder vader, geschreven door Martine Letterie, voorleest. Het boek gaat over haar vader, Frank, in de oorlog ongeveer negen jaar oud. Zijn vader wordt opgepakt en naar kamp Amersfoort gebracht.

De leerlingen ontmoeten Martine Letterie in de bibliotheek, waar ze vragen kunnen stellen en waar Martine vertelt over de totstandkoming van het boek. Vervolgens bezoeken de groepen Kamp Amersfoort, waar zij in grote lijnen dezelfde weg afleggen die de opa van Martine daar indertijd heeft afgelegd. De gidsen van Kamp Amersfoort verzorgen de aangepaste rondleiding.

Terug in de klas, bekijken de leerlingen de gelijknamige documentaire *Oorlog zonder vader* en denken na over vrijheid. Zij verzamelen uitspraken die zij op banners schrijven. En ze schrijven gedichten over vrijheid. Een jury bestaande uit een medewerker van Kunst Centraal, bibliotheek Soest (IDEA) en Kamp Amersfoort kiest het mooiste of origineelste gedicht.

Op 24 april wordt de tentoonstelling geopend, de winnende groep leest daar het gekozen gedicht voor. Banners en gedichten zijn vanaf dat moment enige weken te bezichtigen in Kamp Amersfoort.

't Ronde herdenkt op 25 april (Door Gert Stein)

Op 25 april 2013 om 13:30 uur verzamelen leerlingen en leerkrachten van de Leusdense Montessorischool 't Ronde zich bij Kamp Amersfoort voor hun jaarlijkse herdenking bij de Stenen Man.

De herdenking is een initiatief van leraren en leerlingen in het kader van het project 'Adopteer een monument', een landelijk onderwijsproject van 'Nationaal Comité 4 en 5 mei', waarbij leerlingen van groep 7 en/of 8 een oorlogsmonument in hun eigen dorp of buurt 'adopteren'. Kinderen leren door dit project meer over de lokale geschiedenis van de Tweede Wereld-oorlog, de traditie van herdenken en bijbehorende rituelen. In Nederland leggen leerlingen van ongeveer 1.350 scholen, ieder jaar bloemen bij monumenten en dragen zij gedichten voor.

De Leusdense Montessorischool 't Ronde heeft in 1985 het monument 'Gevangene voor het vuurpeloton', ook wel 'De Stenen Man', geadopteerd en jaarlijks organiseren zij er een herdenking. Leerlingen van groep acht dragen symbolisch de adoptie van het monument over aan leerlingen uit groep zeven, waarna een afgevaardigde van de Gemeente Leusden de kinderen zal toespreken. De plechtigheid bij het monument start om 14:00 uur.

Zaterdag 4 mei 2013 (Door Gert Stein)

Op 4 mei, vooruitlopend op de Nationale Herdenking 's avonds, vinden verspreid over het land, tal van activiteiten plaats. Niet alleen bij oorlogsmusea en herinneringscentra, maar ook bij monumenten, oorlogsgraven, voormalige executie- en andere historisch beladen plekken. Groepen belangstellenden, afgevaardigden van belangengroepen en individuen geven ieder op hun eigen manier invulling aan de dag waarop wordt stilgestaan bij verlies van mensenlevens als gevolg van oorlog.

Bij Kamp Amersfoort is de gedenkplaats van 10:00 tot 21:00 uur opengesteld voor bezoekers. Gedurende de dag zullen gidsen voorzien in de behoefte aan informatie en (groeps)rondleidingen. De rondleidingen beginnen om 11:00, 12:00, 13:00, 14:00 en 15:00 uur.

's Middags worden belangstellenden in de gelegenheid gesteld om - onder begeleiding van de terreinbeheerder van defensie - het gedenkkruis op de Leusderheide te bezoeken. De Leusderheide is militair terrein en was gedurende de Tweede Wereldoorlog één van de grootste executieplaatsen van Nederland. De Leusderheide is niet toegankelijk voor publiek maar een uitzondering wordt gemaakt op 4 mei.

Het gedenkkruis op de Leusderheide werd op initiatief van nabestaanden opgericht in de nabijheid van enkele massagraven. In dit deel van de Leusderheide vonden de meeste executies plaats. Ruim honderd slachtoffers uit acht massagraven werden in dit deel geborgen. In een ander deel van de Leusderheide werden eveneens meerdere massagraven dicht bij elkaar aangetroffen. Deze plek werd nooit gemarkeerd of van een gedenkteken voorzien. Het gedenkkruis dat bekend staat als 'Gedenkkruis Jannetjesdal' brengt ook deze slachtoffers in herinnering.

Meer informatie over het bezoek aan de Leusderheide (tijdstip, verzamelpunt en duur van het bezoek) vindt u tezijnertijd op www.kampamersfoort.nl.

Nationale Herdenking (Door Gert Stein)

'Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei herdenken we allen - burgers en militairen - die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.'

Kranslegging door burgemeester Bolsius van Amersfoort en burgemeester Vermeulen van Leusden (Rusthof, 4 mei 2012).

Om 20.00 uur, vindt de Nationale Herdenking plaats. Dan wordt twee minuten stilte in acht genomen om de Nederlandse oorlogsslachtoffers te herdenken. De Nationale Herdenking in Amsterdam bestaat uit de besloten herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk en de herdenkingsplechtigheid bij het Nationaal Monument op de Dam. Beide onderdelen worden door de NOS uitgezonden.

Volgens Nationaal Monument Comité 4 en 5 mei is het draagvlak voor de Nationale Herdenking onverminderd groot. Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek blijkt dat 85% van de Nederlanders het nog steeds belangrijk vindt om op 4 mei twee minuten stil te zijn. In 96% van de Nederlandse gemeenten wordt op 4 mei een herdenking georganiseerd.

Evenals voorgaande jaren start om 19:00 uur de Stille Tocht vanaf de gedenkplaats van Kamp Amersfoort. Vanaf 18:15 uur kunnen deelnemers zich opstellen bij de gedenkplaats. Om 19:00 uur wordt de appelklok geluid, waarna de tocht aanvangt. Via 'De Stenen Man', Loes van Overeemlaan, Laan 1914 en de Dodeweg leidt de tocht naar begraafplaats Rusthof.

Om 19:55 uur leggen afgevaardigden van de gemeentebesturen van Amersfoort en Leusden een krans bij de vlaggen op de binnenplaats van Rusthof. Om 20:00 uur is het overal in Nederland twee minuten stil. Daarna worden het 'gedenkteken voor de onbekende soldaat', de oorlogsgraven en het Russisch Ereveld bezocht.

Nationale viering van de Bevrijding

(Door Gert Stein)

Op 5 mei vieren we dat we in Nederland in vrijheid leven. We vieren dat we in 1945 bevrijd zijn van de Duitse bezetting in Europa en de Japanse bezetting in Azië en dat we sindsdien in het Koninkrijk der Nederlanden vrij zijn van oorlog en onderdrukking.

5 mei is ook een dag om ons te bezinnen op het belang van vrijheid en om ons te realiseren dat vrijheid kwetsbaar is. Voor de vrijheid in Nederland hebben velen gevochten en zelfs hun leven gegeven. Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende niet dat een einde kwam aan oorlog in de wereld. Nog dagelijks lijden mensen onder gewapende conflicten en de schending van mensenrechten. Op veel plaatsen ter wereld moeten mensen dagelijks vechten voor hun bestaan. 5 mei is daarom óók de dag waarop we ons bezinnen op onvrijheid elders in de wereld.

De Start van de Nationale Viering van de Bevrijding zal in 2013 georganiseerd worden door de Provincie Utrecht. Daarna vinden tal van activiteiten plaats verspreid over het hele land. Van grootschalige evenementen (veertien bevrijdingsfestivals) tot kleine lokale bijeenkomsten. Bij Kamp Amersfoort, waar ook het bevrijdingsvuur uit Wageningen naartoe wordt gebracht, zullen gidsen informatie verstrekken over de geschiedenis van het kamp en tevens groepsrondleidingen verzorgen. De rondleidingen beginnen om 11:00, 12:00, 13:00, 14:00 en 15:00 uur.

9 mei - Overwinningsdag (Door Gert Stein)

Ieder jaar op 9 mei wordt in de voormalige Sovjetstaten de Russische overwinning op Nazi-Duitsland herdacht en daarmee ook de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

In Amersfoort en Leusden worden de slachtoffers uit de voormalige Sovjet-Unie herdacht bij het Russisch Ereveld naast begraafplaats Rusthof en bij het monument Koedriest achter Kamp Amersfoort. De jaarlijkse plechtigheid op 'Overwinningsdag' wordt onder meer bijgewoond door ambassadeurs van de verschillende voormalige Sovjetrepublieken, vertegenwoordigers van de gemeentebesturen van Amersfoort en Leusden, en steeds meer belangstellenden.

Bij monument Koedriest, ten zuiden en op loopafstand van Kamp Amersfoort, wordt om 09:30 uur verzameld voor een korte plechtigheid. Er worden vervolgens bloemen gelegd bij het monument dat werd geplaatst op de plek waar na de oorlog onder meer de 101 anonieme slachtoffers werden geborgen die in 1941 en 1942 in Kamp Amersfoort stierven aan ontbering, mishandeling en moord. De 101 staan bekend als 'de Russen' en werden als onbekende Russische soldaat herbegraven op begraafplaats Rusthof en later op het Russisch Ereveld.

Aansluitend aan de korte ceremonie bij Koedriest volgt een bijeenkomst bij het Russisch Ereveld. Vanaf 10:30 uur verzamelen nabestaanden en afgevaardigden, samen met enkele honderden belangstellenden zich om bloemen te leggen bij de gedenkzuil.
Na afloop vindt in de aula van begraafplaats Rusthof een receptie voor genodigden plaats.

Meer informatie over de herdenking op 9 mei bij het Ereveld wordt gepubliceerd op de websites www.russisch-ereveld.nl en www.kampamersfoort.nl.

Een aparte categorie gevangenen: de onderduikers (Door Diete Oudesluijs)

In wat algemeen 'de tweede periode' wordt genoemd (mei 1943 tot het eind van de oorlog), zijn er heel wat onderduikers (werkweigeraars en contractbrekers) via Durchgangslager Amersfoort naar Duitsland gestuurd om daar te werken.

Vóór 1943 was onderduiken over het algemeen iets voor Joden, piloten, verzetsmensen en tegenstanders van de bezetter die gezocht werden. Mensen die hen lieten onderduiken of meewerkten aan vluchtlijnen zijn streng gestraft - hun huis kon worden afgebrand, de mannen werden gearresteerd, een aantal van hen, onder wie twee helpers van Anne Frank, zijn daarvoor in Kamp Amersfoort terecht gekomen. Het verzet werd echter pas na aanvankelijk grote successen voor de bezetter professioneler. Een systematische aanpak van de onderduik met alles wat daarbij hoorde - onderdak, maar ook eten, valse papieren en vervoer van het ene naar het andere adres kwam pas op gang toen de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, de LO in de loop van 1943 daarmee begon, terwijl de Landelijke Knokploegen, de LKP, overvallen ging plegen om aan de nodige bonkaarten te komen.

De arbeidsinzet

Al voor de oorlog moesten werklozen 'passende arbeid' in Duitsland aanvaarden. Die maatregel werd door de bezetter opnieuw ingevoerd; wie weigerde kreeg geen uitkering. Jongens die van school kwamen moesten een tijdje naar de Arbeidsdienst, waar werken in Duitsland werd aangeprezen. En in 1942 werd begonnen met het 'uitkammen' van bedrijven, met name in de industrie en vooral in een stad als Rotterdam met veel geschoolde arbeiders; het bedrijf in kwestie mocht dan zelf bepalen wie van de personeelsleden naar Duitsland moest.
Omdat men dacht dat de verplichte tewerkstelling een jaar zou duren en men er dan vanaf zou zijn, werd de bittere pil door de meesten geslikt, niet in de laatste plaats omdat anders een vader van een gezin, een oudere of iemand met gezondheidsproblemen weg moest. Ook bedrijven als Werkspoor en de Amsterdamse trammaatschappij moesten mannen leveren. Philips, dat een kantoor in Berlijn had, moest eveneens personeel naar Duitsland sturen.

De onderduik

Op donderdag 29 april 1943 maakt General der Flieger Christiansen, Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, bekend dat alle Nederlandse militairen zich in Amersfoort moesten melden om in krijgsgevangenschap te gaan. Het kwam tot wilde stakingen, die door de bezetter met harde hand werden neergeslagen. Voor enkele provincies werd politiestandrecht ingevoerd, er vielen doden. Pas toen begon men op grote schaal te zoeken naar mogelijkheden om onder te duiken. In een aantal gevallen zijn opgepakte militairen alsnog naar krijgsgevangenenkampen gestuurd. Zo'n 85% van de studenten had geweigerd om de sinds februari 1943 vereiste loyaliteitsverklaring te tekenen. Op 4 mei werden ze van de ene dag op de andere als 'werklozen' opgeroepen om via Kamp Erika in Ommen in Duitsland te gaan werken, met name in Berlijn en bij Volkswagen in Wolfsburg. Dat ze 'passend werk' zouden krijgen bleek voornamelijk voor medische studenten te kloppen, de meesten kwamen in de wapenindustrie terecht. Men zocht naar mogelijkheden om ze weer terug in Nederland te krijgen; de rector van de Vrije Universiteit Amsterdam, prof. Oranje, maakte 1943/44 een reis door Duitsland om hen tot vluchten aan te sporen, hij zou voor onderduikadressen zorgen. Vluchtorganisaties als het Aussenministerium, zorgden onder andere voor de mogelijkheid om in bakken onder treinen naar Amsterdam 'mee te liften'.
En natuurlijk waren er ook onderduikers. Onder de bijna 100 oud-gevangenen die we in de laatste drie jaar hebben geïnterviewd waren enkele van hen.

Op 10 mei kwamen de jaarklassen aan de beurt - degenen die in de periode 1920 tot 1924 waren geboren. Er was gedreigd met represailles ten opzichte van de ouders, al bleek dat achteraf mee te vallen; maar er zijn wel enkele vaders pas vrijgelaten toen hun zoon zich had gemeld. Een aantal besloot om wel te gaan, maar dan per allereerste gelegenheid al dan niet legaal terug te komen. En er waren mannen die een medisch attest kregen of een baan hadden die kriegswichtig was - en al die papieren werden overigens ook nagemaakt, bijvoorbeeld een bruine Ausweis die o.a. door de LO in Zaandam werd nagemaakt, men werd er tijdelijk mee vrijgesteld van de arbeidsinzet.

Er zijn relatief veel mensen 'gedoken', sommigen zeggen zelfs ruim 200.000 man: 'Ik ga toch niet voor de moffen werken!' Dat was voor studenten met enig geld en bijvoorbeeld een tuinhuisje in de familie, makkelijker dan voor gewone arbeidersjongens, die dan vaak bij boeren gingen werken, of in de Noord-Oostpolder oftewel het Nederlands Onderduik Paradijs. Anderen zaten in de Peel, de Biesbosch, bij boeren in de noordelijke provincies of in Noord-Holland. Dat was in het begin nog niet zo heel gevaarlijk. Al blijkt uit het verhaal van de razzia in Stedum in de nacht van 12 tot 13 augustus 1943 dat de bezetter actief op zoek was naar onderduikers - de 15 man die er werden gevonden zijn via Groningen naar Kamp Amersfoort gestuurd en drie weken later naar Duitsland. Ze hebben het allemaal overleefd, de zeven boeren werden tot boetes en gevangenisstraffen veroordeeld. Achteraf bleek dat al langer bekend was dat er gevaar dreigde. Piet van Rossum schreef op 26 juli in zijn dagboek dat een bekende uit goede

bron wist *'dat de Duitsers in ernst een begin gaan maken met het opsporen van onderduikers en klopjachten gaan houden'* en op 4 augustus dat er al verschillende razzia's in de omgeving waren geweest. Op 4 augustus was een verbod afgekondigd voor mannen ouder dan 15 jaar voor de noordelijke provincies, als ze daar niet woonden.

Van Rossum zag op station Groningen massa-arrestaties: *'Grünen bestormen het station en halen overal jongelui uit de treinen, die dan tegen de muur worden gezet met de handen boven 't hoofd. Schijt haast in m'n broek van angst maar rol er als door een wonder doorheen.'*

Van de in totaal ruim 500.000 mannen die in Duitsland hebben moeten werken - waarbij gevangenen uit concentratiekampen nog niet zijn meegeteld - hebben heel wat mensen een vluchtpoging gewaagd, een groter aantal verlofgangers is niet teruggekeerd. Ondergedoken zijn ook enkele jonge mannen die in een Konzentrationslager (KZ) zaten - ze kregen opdracht om zich in hun woonplaats bij het arbeidsbureau te melden. Dat moet op basis van een SS-bevel uit 1942 zijn geweest, en het schijnt ook in Kamp Amersfoort te zijn voorgekomen. Zo reisde Joop Snep, oud-gevangene van Kamp Amersfoort, op 7 mei 1943 terug naar Amsterdam om vervolgens onder te duiken.

Het leek wel of men van Duitse kant al voor begin 1943 op een groot aantal gevangenen had gerekend - Kamp Amersfoort was uitgebouwd en stond op dat moment in principe leeg, op een paar bijzondere groepen gevangenen die er kort verbleven na. Onderduikers werden er in de tweede periode vanaf mei 1943 veruit de grootste groep gevangenen. Een werkweigeraar was iemand die zich aan tewerkstelling in Duitsland had onttrokken, een contractbreker iemand die al in een Duits bedrijf had gewerkt, maar ofwel bij verlof alsnog was ondergedoken, of vanuit zijn werkplek in Duitsland ongemerkt de grens had weten te passeren. Iemand die onderweg opgepakt was omdat hij zich buiten de 20 kilometer-zone om zijn locatie bevond, ging vaak linea recta naar een Arbeitserziehungslager en kwam daar een week of zes later graatmager weer uit met het absolute verbod om erover te praten - bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld. Mocht men vermoeden dat er een vluchtorganisatie achter zat, dan kon het ook gebeuren dat je in een concentratiekamp terecht kwam. In feite heeft Kamp Amersfoort in dat opzicht ook als Arbeitserziehungslager gediend - al duurde de periode, dat gevangenen in het kamp verbleven, soms veel korter als er net weer een transport op de trein moest worden gezet.

Over het algemeen kwam daar geen rechter aan te pas; wie opgepakt werd ging via politiebureaus en gevangenissen voor straf eerst nog 'even' naar Kamp Amersfoort, waar de categorie 'onderduikers' vermoedelijk een witte driehoek kreeg, om vervolgens te worden doorgestuurd naar Duitse bedrijven, al zijn steeds meer onderduikers naar straf- en concentratiekampen gedeporteerd, waar natuurlijk ook gewerkt moest worden, onder veel zwaardere omstandigheden.
In het begin viel het nog wel mee - de marechaussee bracht bijvoorbeeld een groep mannen met de trein naar Bad Bentheim of naar een andere grensplaats, van waaruit ze dan zelf naar 'hun' bedrijf moesten afreizen. Tegen het eind van de oorlog gingen met name diegenen, die nog niet in Duitsland hadden gewerkt, steeds vaker naar bewaakte locaties waar het gevaarlijk werken was - zoals het vliegveld Hopsten - en naar strafkampen waar voor bedrijven werd gewerkt. Contractbrekers waren in het voordeel, die konden eventueel na het uitzitten van hun straftijd vaak terug naar hun 'oude' baas. Toen dat bekend raakte gaven veel onderduikers de fabriek van een medegevangene op waar ze al hadden gewerkt, alles beter dan een ongewisse plek als Hamburg, dat zwaar gebombardeerd werd. Veel onderduikers zijn voor de keus gesteld om of in het kamp te blijven of als SS-Frontarbeiter te worden doorgestuurd. Je kreeg soms geen tijd om te lezen wat er eigenlijk stond, en het was niet zo eenvoudig om kampcommandant Berg in de ogen te kijken en dan te weigeren om te tekenen - een gevangene, die dat op advies van zijn Limburgse kapelaan deed, heeft er geen nadeel van ondervonden, maar als het vaak was voorgekomen zou er zeker iets op gevonden zijn.

Begin 1944 kwamen dan de razzia's - aanvankelijk als vergelding voor aanslagen zoals in Beverwijk, Merwedestreek, Bedum; maar als de dader gevonden was werden de meesten in het kader van de arbeidsinzet doorgestuurd naar Duitsland, al dan niet naar strafkampen. Herfst 1944 zijn in vele steden razzia's gehouden, waarbij ook oudere mannen mee moesten. Ook daarbij zijn mannen in Kamp Amersfoort terecht gekomen en doorgestuurd, soms ook voor werk in Nederland aan de IJssellinie.

De vraag of onderduiken een 'politiek' vergrijp was is achteraf misschien anders te beoordelen; onderduikers vielen in elk geval niet onder de Duitse categorie politieke gevangenen; de indruk was dat ze alleen aan zichzelf dachten, bang waren voor de bommen in Duitsland. Ook 'het verzet' heeft dat vermoedelijk achteraf zo gezien. Maar onderduiken was vaak net zo gevaarlijk als vluchten richting

Zwitserland of Engeland, al liep je in een vreemde omgeving natuurlijk meer kans om op te vallen. En het feit dat er in elk geval geld voor eten moest komen en eventueel ook voor het gezin was een groot struikelblok. Sommigen konden ook niet tegen het opgesloten zijn en waren bang hun onderduik-vader en -moeder in gevaar te brengen. Loslippige buren en opletende agenten waren een groot risico. Bij huiszoekingen ging het er niet zachtzinnig aan toe, soms werd door het plafond geschoten of met bajonetten in hooibergen geprikt. Wie weg probeerde te komen riskeerde een kogel. Dat velen misschien ook gegaan zijn omdat er een stok achter de deur was in de vorm van Kamp Amersfoort wordt eigenlijk nooit als argument gebruikt. Maar dat het een berucht kamp was, was begin 1943 al wel degelijk op grote schaal bekend. In elk geval kunnen de ca. 7.000 man die in Arbeitserziehungslager, in principe dus ook in Kamp Amersfoort, hebben gezeten, en van wie een groter aantal op de vlucht kan zijn geweest of van sabotage werd verdacht eigenlijk wel tot het verzet kunnen worden gerekend - stelde Wolfgang Issmer, die o.a. over Nederlanders in Arbeitserziehungslager heeft geschreven een aantal jaren geleden.

Het dwangarbeidersmonument in Overloon, gemaakt door John Brandon, onthuld op 29 mei 1996. De tekst is een strofe uit een gedicht van Wim de Vries: 'Straks gaan we weer terug naar het heden en hoe men 't wendt en keert of plooit wij zullen veel moeten vergeven, vergeten echter doen we nooit'.

De vijf mannen staan elk voor ruim 100.000 dwang-arbeiders. De laatste is geboeid en symboliseert degenen die in een kamp terecht zijn gekomen.

In Memoriam

Het bestuur kreeg bericht van het overlijden van de oud-gevangenen:

Jacob Cornelis van der Linden, *geboren op 27 januari 1919 te Hardinxveld, overleden op 7 mei 2012 te Boven-Hardinxveld*

Antonius Wilhelmus Gerardus van Raay, *geboren op 16 november 1923, overleden op 28 mei 2012*

Gijsbertus Jean Jacobus Vredeveldt, *geboren op 17 februari 1922 te Amsterdam, overleden op 11 juni 2012 te Uitgeest*

H. Baatje, *geboren te Ermelo op 12 mei 1920, overleden op 14 juni 2012 te Doorn*

Teunis Meerkerk, *geboren op 6 november 1922, overleden op 30 juli 2012*

Nicolaas Pieter Rocourt, *geboren op 5 augustus 1923, overleden op 16 september 2012*

Arie Jan Batenburg, *geboren op 17 november 1926 te Sliedrecht, overleden op 28 september 2012*

Cornelis Jacobus Zuurbier, *geboren op 1 maart 1926 te Wijk aan Zee, overleden op 2 oktober 2012 te Heiloo*

Karel Kuijvenhoven, *geboren op 26 april 1921, overleden op 6 oktober 2012 te Naaldwijk*

Peter van Toor, *geboren op 18 september 1923 te Tienhoven, overleden op 15 oktober 2012 te Haarlem*

Christiaan Walker, *geboren op 18 oktober 1919, overleden op 19 oktober 2012*

Reijer Kros, *geboren op 19 juli 1925 te Sliedrecht, overleden op 9 november 2012 te Sliedrecht*

Hendricus Geusebroek, *geboren op 11 september 1924 te Zandvoort, overleden op 19 november 2012 te New Zealand*

Pier Hendrik Klijnstra, *overleden op 6 december 2012*

Jan Carel Wijnbergen, *geboren op 8 februari 1926 te Amsterdam, overleden op 12 december 2012 te Amsterdam*

Mannus Koers, *geboren op 25 april 1920 te Zwolle, overleden op 29 december 2012 te Kampen*

Romke Louwe Klaassens, *geboren op 15 juni 1924, overleden op 4 januari 2013 te Assen*

Don Bamberg, *geboren op 30 januari 1920 te New York, overleden op 31 januari 2013 te Den Haag*

Tevens kregen wij bericht van overlijden van:

Johan (Joop) Louw Bloemhof, *geboren op 1931, overleden op 25 mei 2012 te Amersfoort*

Roelof Wolthuis, *geboren op 29 september 1938 te Amsterdam, overleden op 8 oktober 2012 te Terschelling*

Vanaf deze plaats wordt onze deelneming uitgesproken.

Een mens is pas vergeten, wanneer zijn naam is vergeten!

(Door Abraham de Zwart, voorzitter Stichting Struikelstenen Amersfoort)

Stichting Struikelstenen Amersfoort (2012) wil invulling geven aan het project 'Stolpersteine' in de stad Amersfoort, ter herinnering aan die stadgenoten, die slachtoffer werden van het naziregime in de Tweede Wereldoorlog. Wij hebben gekozen voor de Nederlandse term 'struikelstenen', omdat deze zeer herkenbaar is gebleken en ook veel wordt toegepast. 'Stolpersteine' is een project van de Duitse architect/kunstenaar Gunter Demnig (1947). De kunstenaar noemt ze Stolpersteine, omdat de voorbijganger als het ware met 'hoofd en hart' over deze steen struikelt (stolpert) en zich moet buigen om de tekst goed te kunnen lezen.

Gunter Demnig
Gunter Demnig groeide op in Nauen en Berlijn In 1967 ging hij kunstpedagogie studeren aan de Hochschule für Bildende Künste in Berlijn. Van 1969 tot 1970 gevolgd door een studie industrieel design. Van 1971 tot 1974 zette hij zijn studie kunstpedagogie voort aan de kunstacademie van Kassel. In 1974 begon Demnig met de studie vrije kunst aan dezelfde universiteit bij Harry Kramer, die hij vanaf 1977 voor twee jaar opvolgde in de studierichting Planung, Bauleitung und -ausführung in der Denkmalsanierung. Van 1980 tot 1985 was Demnig wetenschappelijk medewerker in de studierichting kunst aan de Universiteit van Kassel.

Zijn bekendste project is de door hem gestarte actie Stolpersteine (herinneringstekens voor alle slachtoffers van het Nationaalsocialisme).
- 1990 - Actie in Keulen ter herinnering aan de deportatie van Sinti en Roma
- 1993 - Ontwerp actie Stolpersteine
- 1996 en 1997 - Eerste (min of meer illegale) Stolpersteine in Berlijn-Kreuzberg en Keulen
- 2000 - De officiële start van het Project Stolpersteine
- Op 27 januari 2005 werd Gunter Demnig ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de bevrijding van het Concentratie kamp Auschwitz (1945) in Berlijn onderscheiden met de Obermayer German Jewish Award
- Op 4 oktober 2005 ontving Demnig in de Orangerie van Slot Charlottenburg te Berlijn voor het Project Stolpersteine de hoge Duitse onderscheiding, de Verdienstorden der Bundesrepublik Deutschland.
- Op 20 augustus 2006 ontving Demnig het Alternative Kölner Ehrenbürgerschaft, waarmee hij na pastoor Franz Meurer uit Keulen-Vingst de tweede Kölner is die deze onderscheiding kreeg.
- In 2007 ontving Demnig de Giesberts-Lewin-Preis van de Keulse Gesellschaft für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit.
- Op 23 mei 2008 werd Demnig door de Duitse Minister van Binnenlandse Zaken Wolfgang Schäuble en de Minister van Justitie Brigitte Zypries onderscheiden met de benoeming tot ambassadeur voor democratie en tolerantie (Botschafter für Demokratie und Toleranz).

De missie van Gunter Demnig is, dat zijn kunst een reactie dient te zijn op de gevolgen van de maatschappij waarvan hij deel uitmaakte. De geschiedenis van de nazislachtoffers in Duitsland is ook een deel van zijn geschiedenis en die geschiedenis mag nooit meer weggestopt worden.

Struikelstenen
Op de struikelstenen zijn - in een messing plaatje - de naam, geboortedatum, deportatiedatum en plaats en datum van overlijden gestanst. De kleine stenen (10 x 10 x 10 cm) werden lange tijd door de kunstenaar zelf gemaakt en geplaatst. Genoodzaakt door de stormachtige ontwikkeling van het project in de laatste jaren, laat hij zich tegenwoordig door bevriende kunstenaars ondersteunen. Het project Stolpersteine loopt al sinds 1994.
In de oude kern van Borne werden op 29 november 2007 twintig Stolpersteine op zes locaties geplaatst. Dit was voor Nederland de primeur. Inmiddels zijn er in ons land in meer dan 70 gemeenten meerdere struikelstenen geplaatst: Almelo, Amsterdam, Assen, Berkelland (Borculo en Geesteren), Bernisse (Heenvliet), Borne, Brielle, Bussum, Culemborg, Den Haag, Eindhoven, Emmen (+Roswinkel, Nieuw Amsterdam, Veenoord, Emmer-Compascuum), Enschede (+ Glanerbrug), Goirle, Gouda, Grave, Groningen, Haaksbergen, Haren, Harlingen, Hattem, Heerlen, Hellevoetsluis, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Hoorn, Kampen, Kerkrade, Leiden, Lochem, Maastricht, Meppel, Neder-Betuwe (Ochten), Neerijnen (Ophemert), Oost Gelre (Groenlo), Oss, Pekela, De Ronde Venen (Abcoude), Roosendaal, Rotterdam (+ Hillegersberg), Rijssen-Holten, Soest, Spijkenisse, Súdwest- Fryslân (stroffelstiennen in Sneek), Tiel, Tilburg, Tynaarlo (Zuidlaren), Urk, Utrecht, Vaals, Venlo, Weesp, Werkendam, Westvoorne (Oostvoorne), Wierden (Enter), Winterswijk, Zaanstad, Zaltbommel, Zuidland. Vele gemeenten zullen nog volgen waaronder Amersfoort.

Andere landen in Europa
Inmiddels is het project in vele steden in 13 verschillende Europese landen gerealiseerd. Hierbij moeten we denken aan: België, Duitsland (in meer dan 650 gemeenten, onder andere Aken, Berlijn, Bonn, Bremen, Duisburg, Frankfurt am Main, Hamburg en Keulen), Oostenrijk, Hongarije, Tsjechië, Polen, Oekraïne, Noorwegen, Israël in Jeruzalem. Ook in Denemarken en Frankrijk zullen 'Stolpersteine' geplaatst worden.
Er zijn inmiddels zo'n 35.000 van dergelijke gedenkstenen gelegd. De meeste liggen in Duitsland. Voorbijgangers, die de tekst op de struikelstenen lezen, nemen soms contact op

met een herinneringscentrum, zoals in Nederland Westerbork, met verschillende vragen. Ze vragen naar wie die mensen op die stenen waren, wat hun lot en geschiedenis was. Ze willen achterhalen wat er is gebeurd met bijvoorbeeld Joden die voor de oorlog uit Nazi-Duitsland naar Nederland zijn gevlucht. Vaak zijn ze tijdens de bezetting via Westerbork in de vernietigingskampen terecht gekomen. De stenen zorgen ervoor dat de namen van de omgebrachte Joden weer genoemd worden. Ook zullen via een website van Westerbork alle gegevens van geplaatste struikelstenen in Nederland openbaar worden.

Doelstelling van de stichting
Ruim 400 burgers van Amersfoort werden het slachtoffer van het naziregime. Zij werden in diverse vernietigingskampen vermoord. Deze historie van Amersfoort mag niet verloren gaan. De nu nog naamloze, die eens deel uitmaakte van onze gemeenschap, verdient een blijvende herinnering in de vorm van 'Stolpersteine'.

Een van de maatschappelijke functies van de Stichting Struikelstenen Amersfoort is het bevorderen van de bewustwording van met name de jongere generaties om bij het herdenken op 4 mei stil te staan bij de concrete feiten in de eigen stad.

Een werkgroep doet onderzoek naar de Amersfoortse nazislachtoffers. Het vraagt tijd en moeite om uit historische bronnen en bestanden betrouwbare feiten te reconstrueren. Daarnaast moeten de juiste voormalige woonlocaties opgezocht worden.

De stichting hoopt eind 2013, begin 2014 de eerste struikelstenen te plaatsen in de oude binnenstad van Amersfoort.
Achtergrondgegevens worden op de website www.struikelstenenamersfoort.nl bekend gemaakt.

Actieplan
Naast het plaatsen van de struikelstenen ziet het stichtingsbestuur de volgende activiteiten als haar taak:
- Contacten leggen met eventuele nabestaanden;
- Het organiseren van (culturele) activiteiten rond de plaatsing van de stenen
- Het maken van lesprogramma's voor het onderwijs
- Het werven van financiële middelen om deze activiteiten te kunnen bekostigen.

Bijdragen van particulieren, instellingen, verenigingen en anderen zijn van harte welkom. De stichting is een zogenoemde ANBI-stichting, waardoor giften fiscaal aftrekbaar kunnen zijn. Daarbij kan onder meer gedacht worden aan het adopteren van een Stolperstein à raison van € 120,-.
Uiteraard zijn andere bedragen ook zeer welkom. De bankrekening is Rabobank 1347.78.995 ten name van Stichting Struikelstenen Amersfoort.

Stichtingsbestuur
Voorzitter: Drs. Abraham de Zwart
Secretaris: Mr. Jos Pothof
Penningmeester: Klaas Kwakman
Contactadres: Stichting Struikelstenen Amersfoort,
p/a De Oudenhage 14, 3817 HR AMERSFOORT
E-mail: klaas.kwakman@planet.nl. Tel: 033 4622163.

Comité van aanbeveling
Rolf van As, *voorzitter Ondernemers Binnenstad Amersfoort*
Drs. Lydia Edelkoort - van der Vlerk, *historicus Museum Flehite Amersfoort*
Ds. Machiel D. Van der Giessen, *voorzitter Raad van Kerken Amersfoort*
Drs. Hans S. Joosten, *oud-voorzitter Joodse Gemeente Amersfoort*
Harry Ruijs, *directeur Nationaal Monument Kamp Amersfoort*
Drs. Frans Zwarts, *voorzitter Katholieke Raad voor Israël*

Gunter Demnig plaatst de twee struikelstenen die Abraham Denneboom en Sara Denneboom-Katoen in herinnering brengen. Beiden werden op 16 april 1943 in Sobibor vermoord. (Foto: Silvia Pilger, Hilversum, 29 april 2011)

Schuilplaatsverlenersroute of Onderduikerspad?

(Door Dick Haver Droeze)

Na de bevrijding van de Duitse bezetter in 1945 is ons Nederlandse volk vlijtig aan de gang gegaan met de wederopbouw en wilden we het liefst maar snel alle ellende uit die voorgaande periode vergeten. Nu alweer ruim 70 jaar later realiseren we ons in toenemende mate dat een zeer belangrijke en grote groep 'kleine helden', namelijk degenen die onderduikers een schuilplaats boden, vaak voor hen een vanzelfsprekende daad, overwegend uit overtuiging en naastenliefde, daarbij eigenlijk veel onrecht is aangedaan. Zij zijn al die jaren gewoon vergeten... terwijl vele van deze buitengewoon moedige mensen, de voor hen vanzelfsprekende burgerplicht met gevangenisstraf of zelfs de dood hebben moeten bekopen.

Ruim 1.400 gevangenen worden op 11 oktober 1944 door de Amersfoortse straten naar het station gevoerd (bron foto: Archief Eemland).

Het wordt de hoogste tijd dat deze helden worden herdacht; niet alleen omdat deze generatie al bijna verleden is, waardoor het steeds moeilijker wordt om nog getuigenissen op te tekenen. Het is vooral ook een signaal naar onze jeugd en nieuwe generaties om binnen de (social) media van deze tijd, ook een vaste plek in te ruimen voor begrippen als onbaatzuchtige moed en daadkracht naar elkaar.

De Rotaryclub Amersfoort Stad heeft het initiatief genomen om de schuilplaatsverleners blijvend te gedenken met een wandelpad en een monument. De vraag is nog of we het 'De schuilplaatsverlenersroute' of 'Het onderduikerspad' moeten gaan noemen. Graag vernemen wij uw reactie.

Wandelen door geschiedenis
Gekozen is voor de combinatie van een wandelpad en een monument. Nationaal Monument Kamp Amersfoort was destijds een van de meest wrede kampen in Nederland. Het vervult nu, naast het gedenken, een belangrijke educatieve rol in het bewustwordingsproces van jonge mensen. Over de negatieve uitwerking van macht over mensen en wat men elkaar dan kan aandoen. Niet toevallig valt de route min of meer samen met een traject van het Westerborkpad.

Voor het begin (of eindpunt) van de wandeling door het 'Beschermde Stadsgezicht Berg', is gekozen voor de plek waar op het eind van de oorlog een twintigtal geselecteerde gijzelaars (waaronder de schuilplaatsbieder Van den Dool, wiens geschiedenis is opgetekend) zijn doodgeschoten door de Duitse bezetter.

Hier bij het woonhuis aan de Burgemeester Wuytierslaan 40-42 is een gedenksteen aangebracht. Het voornemen is om daar pal tegenover een soort 'balkon' te maken met een stenen tafel met tekst, samen met enkele zitbanken van het type uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Van hieruit heeft men uitzicht op het treinemplacement en het 'Hitlerspoor', waar naar verluid de gevangenen werden 'verladen'. Daarachter heeft men zicht op de Hervormde kerk in het Soesterkwartier die toen een centrum van verzet was.

Vanuit dit punt kan men de bebakende route volgen die de gevangen onder gewapende Duitse geleide moesten afleggen door de woonwijken. Deze tochten van en ook naar het station kwamen regelmatig voor en wekten veel medeleven van de omwonenden, die regelmatig voedsel aanreikten. Ook kwam het voor dat gevangenen uit de colonne bij dat soort gelegenheden wisten te ontsnappen en dan bij die mensen spontaan een (langdurige) schuilplaats vonden. Hier zijn getuigenissen van.

Langs de route en natuurlijk op veel meer plaatsen in Amersfoort en in heel Nederland, vonden allerhande mensen die moesten onderduiken, anderen bereid om hen een schuilplaats te verlenen. Soms tegen betaling, maar heel vaak uit barmhartigheid, pure naastenliefde en als vorm van verzet. Velen hebben dit door verraad of onzorgvuldigheid met de dood of tenminste met gevangenschap moeten bekopen. Bijzonder is dat er nogal wat van die onderduikadressen min of meer langs de route lagen die de gevangen moesten lopen. Het is de bedoeling dat de wandelaar van nu, met behulp van de moderne media - dus met de mobile telefoon via een te laden 'app' en codes die langs de route worden aangebracht - het verhaal van die plek van toen te horen krijgt, terwijl hij of zij daar even bij stilstaat.

Gelukkig is de historische route nog vrijwel geheel intact. Alleen daar waar de snelweg van de Stichtse Rotonde richting Hoevelaken, de Kapelweg c.q. (voormalige) Appelweg kruist, moet men een korte omweg maken om via het verkeersviaduct terug te komen op de Appelweg, die nu Loes van Overeemlaan heet. Men passeert bij het viaduct ook het bekende kunstwerk 'De Ladder', van Armando die hier zijn beleving van Kamp Amersfoort als jongetje van 10 heeft gesymboliseerd. De Loes van Overeemlaan is genoemd naar de bevrijdster van Kamp Amersfoort. Door haar moedige initiatief werd op 19 april 1945 het kamp met de aanwezige gevangenen onder toezicht van het Rode Kruis gesteld. Hiermee zijn hoogstwaarschijnlijk vele levens gered.

Het Monument
Als men het Nationaal Monument Kamp Amersfoort binnenloopt, dan ziet men links van de Loes van Overeemlaan, het nieuwe bijzondere ontvangstgebouw waar destijds het wachtlokaal met de dodencellen was en rechts de schietbaan met het indringend beeldhouwwerk 'De Stenen Man', of 'Gevangene voor het vuurpeloton' van Frits Sieger. Opzij van de entree van het kamp is de plek gedacht van het nieuwe 'Monument voor de Schuilplaatsverleners'. Momenteel wordt er hard gewerkt door een kunstenaar om hier een passend reliëf of beeldhouwwerk te maken dat als eerbewijs is bedoeld aan al die mensen die toen de moed en naastenliefde hadden om vaak voor hen volkomen onbekende landgenoten of geallieerden een schuilplaats te bieden. Deze schuilplaatsverleners en hun gezinnen stelden daarmee hun levens in de waagschaal, maar toonden tegelijkertijd een zeer bewonderenswaardige houding. Dankzij deze heldhaftige mensen zijn zo'n 30.000 vervolgden uit de handen van bezetter gebleven.

Het is daarom van groot - en zelfs van nationaal - belang dat schuilplaatsverleners alsnog het eerbetoon krijgen, dat hen toekomt. De speciaal hiervoor in het leven geroepen 'Stichting Schuilplaatsverleners' ontplooit diverse initiatieven om de benodigde gelden bij elkaar te brengen. Ook u kunt uw steentje bijdragen.

Oproep en publiciteit
Bij deze roepen de initiatiefnemers iedereen op om hun verhaal over het bieden van een schuilplaats in de oorlog aan ons te doen, opdat de wandeling van een klein uur, een min of meer aaneengesloten reeks getuigenissen (of overleveringen daarvan) wordt.

Over circa een half jaar, aan het eind van de zomer, wordt een tentoonstelling ingericht over 'beladen architectuur'. Onderdeel daarvan is een expositie in de stationshal over dit onderwerp. Ook zullen dan, onder leiding van de vrijwillige gidsen van Kamp Amersfoort, wandelingen voor groepen worden georganiseerd.

Tenslotte willen wij u attenderen op het feit dat onze financiering voor de realisatie van het pad en het kunstwerk nog niet rond is. Een eventuele bijdrage daarvoor is meer dan welkom en kan worden overgemaakt naar rekeningnummer 53.65.65.805 ten name van Stichting Schuilplaatsverleners te Amersfoort, onder vermelding van 'bijdrage schuilplaatsverleners'. Ook zijn wij benieuwd welke naam het pad in uw beleving het best kan krijgen. U kunt uw reactie zenden aan onderduikerspad@kampamersfoort.nl.

Oorlogsmonumenten dichtbij, herinneren voor de toekomst

(Door Carla Huisman)

Nationaal Monument Kamp Amersfoort en Herinneringscentrum Fort De Bilt in Utrecht bieden een programma aan dat bestaat uit een bezoek aan beide locaties. Naast de historische banden tussen Kamp Amersfoort en Fort De Bilt zijn er ook actuele aanknopingspunten. Beide herinneringscentra hebben een specifieke aanpak ten aanzien van educatie. Dit heeft geresulteerd in een informatief programma voor belangstellenden van 12 jaar en ouder.

Fort De Bilt is een voormalige executieplaats waar 140 mannen, voornamelijk verzetstrijders, zijn doodgeschoten. Een monument van een vrouw met een kind (treurende achterblijvers), naamstenen, een luidklok en een kazemat die dienst deed als gevangenis, herinneren hier aan.

Kamp Amersfoort was een verzamelplaats voor alle soorten gevangen van de Duitse politie. Meer dan 35.000 gevangenen werden er korte of langere tijd gevangenen gehouden. Onder hen bevonden zich verzetstrijders, krijgsgevangenen, gijzelaars, zwarthandelaren, criminelen, zigeuners, joden, politieke gevangenen en ontduikers van de gedwongen tewerkstelling. Enkele overblijfselen en monumenten herinneren nog aan deze periode. Aan het einde van de schietbaan waar massaexecuties plaatsvonden, staat een stenen beeld van een man, een gevangene staand voor het vuurpeloton; slachtoffer maar onverzettelijk.

Wat kunnen de deelnemers verwachten van het gezamenlijk aangeboden programma?
Naast de gastvrijheid en de gelegenheid tot persoonlijke beleving die u normaal geboden wordt, krijgen de deelnemers bij beide instellingen een informatieve rondleiding met een goed verhaal. Historische banden tussen beide locaties worden belicht, evenals verbanden tussen heden en verleden.

Op het voormalig militair fort is nu een Herinneringscentrum voor de Toekomst ingericht, waar kinderen, jongeren en volwassenen vrede leren maken. Kamp Amersfoort hanteert als motto '*Herinneren, bezinnen en leren*'.

Het programma ziet er als volgt uit:

10.15	Aankomst/verzamelen in bezoekerscentrum van Kamp Amersfoort
10.30	Welkom met koffie en thee
10.40	Rondleiding en programma bij Kamp Amersfoort
12.00	Vertrek per autobus of met eigen vervoer naar Fort De Bilt in Utrecht
12.30	Welkom met eenvoudige lunch
13.00	Rondleiding en programma Fort De Bilt in Utrecht
14.30	Vertrek per autobus naar Amersfoort of met eigen vervoer naar elders

Deelnemers kunnen in Amersfoort kiezen of ze met eigen vervoer (auto) of met de gereserveerde autobus naar Fort De Bilt rijden. Het arrangement inclusief busvervoer kost € 24,95 pp. Het arrangement zonder busvervoer € 19,95.

Bovenstaand programma wordt u aangeboden op donderdag 16 mei en op zaterdag 7 september 2013.

Meer informatie vindt u binnenkort op www.kampamersfoort.nl en op www.vredeseducatie.nl.

U kunt natuurlijk ook uw vraag per mail zenden aan info@kampamersfoort.nl.

Prikkeldraad (Door Gert Stein)

Naar aanleiding van het voornemen om een gelimiteerde oplage 'herinneringsplankjes' met prikkeldraad beschikbaar te stellen aan bezoekers van de tijdelijke expositie van bodemvondsten, ontvingen we een kritische opmerking van het Cidi die via de landelijke pers een grote stroom reacties teweegbracht. Zeer uiteenlopende opvattingen maakten duidelijk dat prikkeldraad, vooral door de symbolische betekenis ervan, veel emotie oproept. Nadat de directeur had benadrukt dat het initiatief bedoeld was als Amersfoorts 'herinneringsplankje' en geen commercieel doel diende, was de kou uit de lucht. De vraag naar de herinneringsplankjes bleek groot, vooral onder nabestaanden van oud-gevangenen en we mochten dankbare en waardevolle reacties ontvangen.

Fotolijstje
Een bijzondere reactie naar aanleiding van de media-aandacht, kwam van de heer F. van den Berg. Zijn vader verbleef vier jaar lang als gevangene in Kamp Amersfoort. De heer Van den Berg gaf ons een fotolijstje in bruikleen, dat tegen het einde van de oorlog door een medegevangene aan zijn vader was geschonken.

Het lijstje was kunstig gemaakt in de smederij van Kamp Amersfoort en het bijzondere ervan is dat het werd gemaakt van prikkeldraad. De heer Van den Berg kwam persoonlijk het fotolijstje brengen en vertelde dat het lijstje, hoewel het was gemaakt van prikkeldraad, zeer veel betekende voor vader - en nu voor de familie.

Drie rollen prikkeldraad
In Den Treek, op enkele kilometers afstand van Kamp Amersfoort, ligt boerderij 't Waswater. De eigenaar van de boerderij, landbouwer Evert Reemst, probeerde gedurende de oorlog, zo goed en zo kwaad als dat ging, zijn gezin te onderhouden en de boerderij draaiend te houden. Als schillenboer bezocht Reemst regelmatig Kamp Amersfoort en zo wist hij brieven van gevangenen het kamp uit te smokkelen. In een artikel uit 1993 werd Reemst ook wel 'de postbode van Kamp Amersfoort' genoemd en de boerderij een 'clandestien postkantoor'.

In een interview met Johan de Kruijff van de stichting Oud Woudenberg vertelde Bertus Reemst: *'Mijn vader Evert haalde in de oorlog schillen uit kamp Amersfoort en had na de oorlog goede contacten met de Nederlandse kampcommandant. Regelmatig werden na de oorlog military's gehouden in den Treek. Enkele jaren na de oorlog lag een nog niet gebruikte partij rollen prikkeldraad in een van de kampgebouwen opgeslagen. In ruil voor het gebruiken van zijn land voor de military's, kreeg mijn vader deze partij prikkeldraad.'*

De rollen prikkeldraad bleven vele tientallen jaren ongebruikt, en opgeslagen op de boerderij. Toen Bertus Reemst een bestemming voor het aan zijn vader geschonken prikkeldraad zocht, vroeg hij veldonderzoeker van het Treekergrondgebied, Vincent Kas, naar een goede bestemming. Deze gaf aan dat Kamp Amersfoort mogelijk belangstelling zou hebben en dat bleek een schot in de roos. Via een collega-boer Johnny van Loenen en dankzij de inspanningen van Vincent Kas en Johan de Kruijff, werden drie rollen prikkeldraad geschonken aan de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort.

Een van de drie rollen prikkeldraad kreeg een plekje in de vaste expositie in het bezoekerscentrum, want, zoals de tijdelijke expositie in ons bezoekerscentrum duidelijk maakte, niet alleen ooggetuigen en archieven zijn een belangrijke bron van informatie. Ook vondsten, hoe onbeduidend ze soms ook lijken, kunnen een bijzonder verhaal vertellen.

Amersfoortse foto's (Door Gert Stein)

In februari 2013 werd een serie gedigitaliseerde oorlogsfoto's overgedragen aan Kamp Amersfoort. De scans zijn afkomstig uit het fotoboek van de heer W.J. Kortes, die in de Tweede Wereldoorlog stiekem foto's maakte van vooral Duitse troepenverplaatsingen over de Leusderweg in Amersfoort.

Wim J. Kortes, geboren op 30 april 1936, maakte vanuit het raam van een bovenwoning aan de Leusderweg in Amersfoort, enkele tientallen bijzondere foto's.
Op de foto's zijn niet alleen marcherende Duitse militairen te zien, maar ook buurtbewoners, de groenteboer, een Leytax gastaxi en een langsfietsende Duitser met zijn liefje. Een enkele keer werden foto's genomen bij zijn vriend Jekel aan de overkant van de straat.

De collectie foto's geeft een bijzonder beeld uit de bezettingstijd. Hoewel de foto's nog nauwkeurig moeten worden bestudeerd is de eerste indruk dat het gaat Duitse militairen die in Amersfoort gelegerd waren. Zij verplaatsten zich over de Leusderweg om hoogstwaarschijnlijk in Den Treek en op de Leusderhei te oefenen. Ook langsmarcherende troepen van de Nederlandse Arbeidsdienst, gelegerd in kamp Waterloo, werden gefotografeerd.

Het fotoboek werd gedigitaliseerd door Johan de Kruijff (voorzitter van de stichting Oud Woudenberg) en met goedkeuring van de heer Kortes op 12 februari 2013 overhandigd aan de medewerkers van Kamp Amersfoort. Wij zijn zeer dankbaar voor deze schenking. Na onderzoek krijgt het verhaal zeker een vervolg.

Onderzoek Wachtbataljon 3

(Door Herman Rolleman, documentairemaker EC2C)

Hoewel de Slag om Arnhem uitgebreid gedocumenteerd en verfilmd is, komen op gezette tijden verrassende zaken naar boven. Zo werden op verschillende plaatsen in de Slag om de bruggen, 'Nederlandse Freiwilliger' ingezet. De 9e SS Divisie Hohenstaufen maakte gebruik van een bataljon van de Nederlandse Landstorm in de huis-aan-huisgevechten om de brug in Arnhem en de perimeter in Oosterbeek. Dat wetend, krijgt de film 'A Bridge Too Far' een heel andere lading.

Bij de gevechten om de dropzone, voor de landingen van de 4e Parabrigade op de tweede dag van de operatie Market-Garden, werd een geheel Nederlands SS bataljon tegen de para's ingezet. De opdracht om de landingszone Y, de Ginkelse Heide tussen Ede en Arnhem, te bezetten werd door de Duitsers gegeven aan Paul Helle, de commandant van het SS Wachtbataljon 3 uit Amersfoort. Hij kreeg opdracht om de Kampfgruppe Helle te formeren, de weg naar Utrecht te blokkeren en daarna de Engelse para's van de hei te verdrijven.

Op zichzelf is de inzet van Nederlandse vrijwilligers een publiek geheim: het is een bekend gegeven maar er zijn weinigen die dit weten. Verder is in de uitgebreide documentatie van de Slag, het Wachtbataljon uit Amersfoort omschreven als een stelletje prutsers, muzikanten met een wapen, dronkemannen die er bij het eerste gevaar vandoor gingen enzovoort. Nader onderzoek in het kader van de film 'Een hei te ver' uit 2010, leerde echter dat deze voorstelling van zaken niet kan kloppen. Het Wachtbataljon, aangevuld met een uiteenlopend geheel van militairen uit de omgeving, kweet zich alleszins redelijk van de taken en had op een haar na de slag om de dropzone gewonnen. De verliescijfers aan beide kanten (10 % gesneuvelden in twee dagen tijd) spreken voor zich.

In samenwerking met het Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het Airborne Museum wordt een onderzoek uitgevoerd naar dit wachtbataljon. Het belangrijkste doel is om de inzet van dit bataljon in de Slag om Arnhem te reconstrueren. Het is een pijnlijk detail van de Tweede Wereldoorlog vanuit Nederlands perpectief, zeker wanneer wordt bedacht dat de herdenking van de Slag om Arnhem jaarlijks wordt gehouden op de Ginkelse Hei.

The Ginkel Heath Project

Enige jaren geleden is door de BBC een documentaire gemaakt over de laatst levende getuigen van de Eerste Wereldoorlog. Recent is een dergelijke serie gemaakt door de Belgische zender Canvas over Belgische ooggetuigen van de zogeheten "Grote Oorlog". Op dit moment wordt gewerkt aan een serie ooggetuigenverslagen van de Tweede Wereldoorlog. Opmerkelijk vaak wordt bij interviews met voormalige verzetsmensen gesproken over Kamp Amersfoort, bijvoorbeeld de weduwe van Henk Wildenburg uit Ede en Thomas Pas, verzetsman uit Rijssen, die verrassend genoeg een plaatsgenoot als bewaker tegenkwam. De interviews van tot dusverre onbekende ooggetuigen geven een interessant inzicht in de werkelijkheid van toen. Wij maken graag van de gelegenheid gebruik om te vragen of u uw verhaal op camera wilt vertellen. Of weet u iemand wiens verhaal de moeite waard is om verteld te worden? We werken daarbij samen met het Nationaal Monument Kamp Amersfoort en, waar het de Engelse interviews betreft, met The Arnhem 1944 Fellowship. U kunt uw reactie sturen aan Herman Rolleman via website www.ec2c.nl

Beëdiging van militairen van het SS Wachbatallion in juli 1944, gefotografeerd in Leusden bij Don Bosco (Bundesarchiv 146-1981-024-11A).